

N A Š E

Ř E Ć

ROČNÍK XXXIII.

ČÍSLO 9-10.

vydává III. třída České akademie věd a umění

OBSAH:

M. Helcl, Zkratková slova. - S. Volfová, Strašidla na Náchodsku. -
Posudky a zprávy: Dr. Václav Vážný, Stručná mluvnice slovenská
pro Čechy. (Kv. Hodura). - Slovní novotvary v poválečné polštině.
(Al. Jedlička). - Drobnosti: Jazyk úřední. - Karel Sezima zemřel. -
Rejstřík k XXXIII. ročníku Naší řeči.

1949

Předplatné na rok 1949 činí Kčs 70.—.

„Naše řeč“ vychází v desíti sešitech o 20 stranách, a to každého měsíce, vyjímajíc prázdniny, za roční předplatné 70 Kčs, s pošt. zásilkou 71 Kčs. Jednotlivá čísla jsou po 7 Kčs.

Předplatné na rok 1950 přijímá Státní nakladatelství v Praze II, Ostrovní 30.

Přejímati výklady „Naši řeči“ ve větším rozsahu do jiných spisů lze jen se svolením redakce.

Příspěvky rukopisné, časopisy výměnou a knihy na posouzení poslejte na adresu **sekretariátu redakce** (prof. František Daneš) **v Karlově ul. č. 26 v Praze I (tel. 354-64).**

Redakce odpovídá dopisem jenom na dotazy, k nimž je připojena známka na odpověď.

Knihy a časopisy zaslané redakci:

Z Palackého university: Kutnar-Králik-Bělič, Tři studie o Palackém. — Z nakl. Život a práce: V. Vaněček, Prvních tisíc let. — Z nakl. Orbis: M. A. Šimáček, Ze zápisků phil. stud. Filipa Kořínka (Národní knihovna, sv. 9). Sovětská jazykověda. Sovětská literární věda. B. Michajlov, Budoucnost Lužických Srbů. — Z Evropského literárního klubu: M. Hanuš, Býti zrnkem soli. — Z Knihovny Lidových novin: J. Marek, Vesnice pod zemí. — Z nakl. Mladá fronta: A. J. Molodčikov, Jak člověk přetváří povahu rostlin. J. Krymov, Tanková loď, Inženýr K. Simonov, Dny a noci. Skrebickij-Prišvin-Čarušin, Kouzelné kožišky. A. Gajdar, Vojeenské tajemství. A. S. Puškin, Pohádky. I. Jefremov, Hvězdné koráby (Radar 9). M. Iljin - E. Segal, Jak se stal člověk vládcem přírody (I, II). A. Fadějev, Mladá garda. Ch. Vildrac, Lev a jeho brýle.

Čísla běžných ročníků těchto časopisů: Budujeme; La Bulgarie; Časopis pro moderní filologii; Československo; Český časopis historický; Język polski; Komenský; Listy filologické; Literární noviny; Milotický hospodář; Naše věda; Nová Lužice; Nová skutečnost; Nový život; Pedagogická revue; Ruch v tělovýchově a sportu; Růst; Slavonic Review; Slovenská reč; Slovo a tvar; Sokolské noviny; Theorie i praxe; Tvorba; Var; Věda a život; Vesmír; Zeměpisný magazin.

NAŠE ŘEČ

Vydává

III. třída České akademie věd a umění

Redakční rada: Bohuslav Havránek (hlavní redaktor),

Václav Machek, František Ryšánek, † Karel Sezima,

† Emil Smetánka, Vladimír Šmilauer, František Trávníček, Václav Vážný, Alois Získal

Ročník třiatřicátý

Nákladem Šolce a Šimáčka, společnosti s r. o., v Praze

1949

IN A Š T E R E C

OBSAH

ČLÁNKY

Bosák Ctirad, Lenin a otázky jazyka	8
Daneš František, Nominativ jmenovací (Několik poznámek)	54
— Intonace otázky (Kapitola z větší práce)	62
— Klípe	104
Dokulil Miloš, Lidovýchova, lidovláda, lidospráva	58
— Byl jsem se koupat, naši byli vázat (Osobní vazby slovesa <i>býti</i> s infinitivem)	81
— Kamenolom	138
Havel Rudolf, Poznámky ke kritice textu „Babičky“ (K vydání „Ba- bičky“ v Národní knihovně)	121
Havránek Bohuslav, Český jazyk do pětiletky	6
— Psaní ruských jmen v češtině	41
Helcl Miloš, Zkratková slova	161
Hodura Kvido, Václav Ertl († 12. II. 1929)	47
Jedlička Alois, Genitiv místních jmen typu <i>Jince, Hrobce</i>	9
— Kvido Hodura sedmdesátiletý	50
Kopečný František, Spisovný jazyk a jeho forma hovorová (Příspěvek k diskusi)	14
— Dvě poznámky k přísudku v češtině	127
Košťál Miloslav, Obliba křestních jmen v starší době (Z novočeského semináře prof. Vl. Šmilauera)	25
Merc Václav, Lidové loutkové hry a jejich literární prameny (Zpráva o práci ze semináře prof. Vl. Šmilauera)	92
Nováková Marie, „Je voják, či je vojákem?“ (Z novočeského se- mináře prof. Vl. Šmilauera)	22
Ryšánek František, Za profesorem Emilem Smetánkou	1
Volfová Sida, Strašidla na Náchodsku (Nářeční text z Jizbice)	171
Voráč Jaroslav, K jazykovému zeměpisu Čech	141
Získal Alois, Něco o biči a jeho součástech	101

POSUDKY A ZPRÁVY

Bělík Vratislav, Nářeční texty ze západní Moravy (V. Mazlová)	111
Eisner Pavel, Čeština poklepem a poslechem (R. Havel)	31
Kellner Adolf, Východolašská nářečí I, II (Jaromír Bělíč)	154
Konversační příručka češtiny pro cizince (K. Sochor)	75
Národní knihovna (R. Havel)	68
Nové české názvy rostlin (R. Havel)	112
Novinky ve vojenském názvosloví (F. Daneš)	113
Pech Vilém, Velký slovník cizích slov (L. Janský)	114
Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi (M. Helcl)	70
Ruská studie o otázkách jazykové normy a kultury (M. Helcl)	145
Slovní novotvary v poválečné polštině (Al. Jedlička)	177
Vážný Václav, Stručná mluvnice slovenská pro Čechy (Kv. Hodura)	175
Ze slovenské jazykovědy (Al. Jedlička)	151
Zpráva o výzkumu českých nářečí (J. Voráč)	29
Zpráva o výzkumu moravských a slovenských nářečí (J. Voráč)	107
Zprávy pro češtináře (M. Helcl)	34

DROBNOSTI

Aktuárský (Dš) 119. — Jazyk úřední (Dš) 179. — Jazykový koutek Československého rozhlasu (Red.) 160. — Kraj Pražský (-cl) 39. — Kulturní rubriky (Dš) 79. — Mevro (Dš) 79. — Pedagogie (Dš) 119. — Po druhé a podruhé (-šta) 156. — Psaní velkých písmen (Red.) 117. — Skloňování místních jmen Karle a Chyše (kvh) 38. — Sloh (Dš) 159. — Sportovní rubriky (Sr) 158. — Účet a faktura (Fc) 117. — Úživnost (jka) 37. — Zvyk, návyk, zvyklost (lj) 78. .

Zprávy redakce	40
Výzva Slezského studijního ústavu	120
Karel Sezima zemřel (R. H.)	180
Rejstřík k XXXIII. roč. Naši řeči	181

Rejstřík k XXXIII. ročníku Naší řeči.

Sestavil František Daneš.

Hesla věcná jsou tištěna antikvou (stojetě), jednotlivá slova a jevy, o nichž se pojednává po stránce pravopisné, mluvnické nebo významové, *kursivou* (ležatě).

ZKRATKY:

ak. = akusativ, 4. pád
angl. = anglický, angličtina
bulh. = bulharský, bulharština
čes. = česky, český
dokon. = dokonavý
etým. = etymologie
fem. = femininum, ženský rod
fr. = francouzsky, francouzština
gen. = genitiv, 2. pád
hovor. = hovorový, hovorově
imp. = imperativ, rozkazovací způsob
inf. = infinitiv
instr. = instrumentál, 7. pád
jaz. = jazyk
jm. = jméno
lat. = latinsky
lid. = lidový, lidově
lok. = 6. pád
luž. srb. = lužická srbština
mask. = maskulinum, mužský rod
míst. = místní
nář. = nářečí, nářeční
nedokon. = nedokonavý

neut. = neutrum, střední rod
nom. = nominativ, 1. pád
ob. = obecné
os. = osoba
p. (za číslem stránky) = poznámka
(pod čarou)
pl. = plurál, množné číslo
podst. jm. = podstatné jméno
pol. = polsky, polština
pravop. = pravopis
předl. = předložka
příd. jm. = přídavné jméno
rus. = rusky, ruština
sg. = singulár, jednotné číslo
skl. = skloňování
sl. = sloveso, slovesný
slč., slov. = slovensky, slovenština
spis. = spisovný, spisovně
stč. = staročesky, staročeština
stsl. = staroslověnsky, staroslověnština
v. = viz
zájm. = zájmeno
Hvězdičkou * jsou označeny stránky,
kde je daný jev vyložen obsírněji.

A

abstrakta: v doplňkovém (přisudkovém) instr. 24
account (angl.) 119
actuaire (fr.) 119
actuarious (lat.) 119
actuarial, actuary (angl.) 119
ad absurdum (lat.) 115
 adjektiva, v. přídavná jména
 administrativní jazyk 55 n., 179
 adverbia, v. příslovce
 aktuální členění věty 65 n., 131 p.;
 v. též pořádek slov
aktuár 119
aktuárský 119*
AMU 164 n.
 analogie 147
andersowiec (pol.) 178
 antikaedence (intonací) 63 n.
 archaismy 149; v. též zastaralá slova
 asimilace 165
atomowy (pol.) 178
auto 162
 automatizace 134 n.; větných hudebních
 prostředků 129
 azbuka, v. přepis
azurka 113

B

babi 162
babník (nář.) 174
bandorák (nář.) 172
Bára 161
 básnický jazyk 14, 36, 68 n., 121 n.
bástevník 33
baterka 75
báti se: bojím se, že... (jako zdvořilostní fráze) 77
Belinskij (pravop.) 43 n.
bedrnička 113
Beneš 162
Běta 161
 bezpříznakovost mluvnických kategorií
 71 n., 85, 129 n.; v. též sémantika

blě 101* n.
bičisko (nář.) 103
bičistě 102 n.
bill (angl.) 119
bio 77, 162
biograf 77
biště (nář.) 103
Bizonie 115
blafák (slang) 158
Blatce (skl.) 12 n.
blb 33
bombajka 178
boubelka 113
brach 161
braxator, braxatorium (lat.) 139
brigáda 115
Brodce (skl.) 12 n.
brunátný 77
brusičství 3
bryzec (nář.) 144
Brzici (skl.) 10
břasa, břása (nář.) 141 n.
břes(a) (nář.) 144
břesk (nář.) 144
březec (nář.) 144
březovec (nář.) 144
břizec (nář.) 144
Budějovice (skl.) 13
budoucí čas, v. futurum
bujarčík 33
bus 162
býti: jako sloveso sponové 22 n., 127 n.;
 osobní vazby s inf. (*byl jsem se koupal*) 81* n.; neosobní vazby (*je vidět hory, všem jest umřít*) 81 n., 91

C

ceniti se 73
cítiti (jako...) 137
cítiti se (*býti*) 137
 citové zabarvení, v. expresivnost
 cizí slova 8, 114* n.; skloňování 152
copak 69
cvikel 122

Č

čalník (nář.) 141
 čalo (nář.) 141
 čap (nář.) 141 n.
 čápek (nář.) 143
 čárka, v. interpunkce
 čas, v. praesens, praeteritum, futurum
 časování: v jaz. hovor. (zejména sloves
 typu *utéci, mazati, vziti, rozžiti, připo-*
pomenouti, odpočinouti, zdvihnouti,
zabíti, přinést a sloves na *-ím*) 19 n.;
 3. os. pl. sloves typu *uměti, trpěti,*
prositi v moravské slovenštině 71;
mažu, mažou, píšu, píšou 77; koncov-
 ky *-u (-ju), -ou (-jou)* v jaz. Babičky
 124; v. též sloveso, osoba a j.

Čedok 163, 165, 169

čedokář 165

čechrava 113

čep 141, 143

Československá republika (pravop.) 116

Československá strana socialistická
 (pravop.) 117

českotěšínský 39

četařka 114

Četka 164, 169

četu (nář.) 173

či 76

čilimník 112

číslo, v. singulár, plurál

členy větné, v. jednotlivé členy

ČOS 164 n.

ČSD 164

ČSR 164

ČTK 164

D

dále! 75

datarie 115

datolit 115

děde 162

Dědrasbor 163

defektiti (slang) 159

deka 162

dělpluk 163

děldop (slang) 169

Děle 169

demokratisace spisovného jaz. 7, 21, 119
 deminutiva, v. zdvojnásobení

Děržavín (pravop.) 46

dialekty, v. nářečí místní

diorama 115

Disk 162

dlachniti 73

Dobříš (rod) 10 n.

Dolfa 161

domácká jména, v. hypokoristika

doplňk: 127 n.; doplňující a určující
 (doplňkové určení) 137 p.; doplňkový
 (přisudkový) instr. v jaz. hovor. 20 n.;
 poměr doplňkového (přisudkového)
 nom. a instr. 22* n., 132* n.; v. též
 přísudek, nominativ, instrumentál

DP 164

dračík 113

drnečka 113

drobnozel 113

drsnatka 113

dršťkový 76

Druča 164 p.

druhy slov, v. podstatná jména atd.,
 slovní druhy

druhý 157

druhý stupeň příd. jmen, v. komparativ

družstvo Jednota (nom. jmenovací) 57

dřasa (nář.) 144

duál: v jaz. hovor. 18

dvojnásobek, v. duál

dvojtvary: dvojtvary a ustálenost spis.
 normy 146

Dvorce (skl.) 12 n.

dvouletka 7

E

ediční zásady 68 n., 123 n.

ekonomie 115

elektrická svítidla 75

elipsa: slovesa sponového 127

Eliška 161

EP 164

Erenburg (pravop.) 45
 Erivaň (pravop.) 46; v. též Jerevan
 ESČ 167
 esenbák (lid.) 165
 eser 165
 etymologie: *Lhota Rapotina* 73 n.; *klípě*
 a slova přibuzná 104* n.
 eufonie 23
 expresivnost: 23; v jaz. lid. loutkových
 her 97 n.; hudebních prostředků řeči
 (intonace) 62; tvoření výrazů expresivních (*klípě/chlípě* a pod.) 106 n.

F

fakturace 119
 fakturista 118
 fakturní 119
 fakturovací (stroj, automat) 118 n.
 fakturovati 118 n.
 fakturový 119
 fíleček (nář.) 173
 filosofie: „studuje filosofii“ 120
 firma Spofa (nom. jmenovací) 56 n.
 Fjodorov (pravop.) 45 n.
 flastr (lid.) 123
 fonetika: 34 n.; fonetický přepis nářečí
 108, 111, 171 n.; v. též výslovnost,
 přízvuk, intonace, hláskosloví, fonologie
 fonologie: intonační protiklady 67 n.
 forsytie 112
 fotel 33
 foto 162
 foukati 75
 frajmaur 116
 francouzština 75, 132
 Franta 161
 Frisco (angl.) 161
 futrál (lid.) 123
 futurum: sloves pohybových a osobních
 vazeb slovesa *býti* s inf. 88 n.; „skonalé“ futurum 89
 fyskultura 163

G

genitiv: místních jmen typu *Jince*
 (-ec || -ců) 9* n.

Georgi (pravop.) 46
 Gíraltovec (skl.) 13

H

hamoniti 122
 harnádl (slang) 115
 havlíčkobrodský 39
 hebrejšťina 131 n.
 hezky, hezký 77
 hláskosloví: českých nářečí 29 n.; jaz.
 hovor. 17 n.; jaz. Babičky 125 n.; nář.
 východolašských 154 n.; slovenštiny
 176; čes. nář. severových. 171; změna
e > a (*čap*) v čes. nář. jihozáp. 141 *n.;
 v popisech nářečí 108; histor. změny
 samohlásek 15; v. též fonetika, kvantita a j.
 holohlavý 77
 honit tělo a nohy (slang) 159
 hora Říp, Tábor (nom. jmenovací) 57
 hořkava 113
 hospodářský jazyk 117 n.
 hovorový jazyk: 14* n., 35, 82; na
 Ostravsku 72; jeho vliv na jaz. vlastně spis. 147; v konverzačních příručkách 75
 hráč 79
 Hradce (skl.) 12 n.
 Hradecký (*kraj*) 39
 Hrobce (skl.) 9 n.
 hřabílec (nář.) 141
 (*h*)řablo (nář.) 141
 hudební prostředky jazyka 34, 62 n.;
 v. též fonetika, přízvuk, intonace, fonologie
 hvězdnička 113
 hybridisace 161
 hypokoristika: jejich vznik 161

Ch

-ch- ve výrazech expresivních 106 n.
 chápati (*jako...*) 137
 chlápiti (etym.) 107 p.
 chlastati (etym.) 107 n.
 chlípa (etym.) 107
 chlípiti (etym.) 107

chlipě (nář.; etym.; význam) 104* n.

chlipěti (etym.) 106 n.

chlipiti (etym.) 106 n.

chlipnouti (etym.) 106

chlistati (etym.) 107 p.

chljabat' (rus.) 106 p.

chlop- (etym.) 107

chlopiť (slc. a nář.) 107

chlupět (nář.) 107

chřipě 106 p.

Chyše, Chýše (skl.) 38 n.

Chyška, Chyšky 39

I

identita: podmětu a doplňku (přisudkového jména) 23

imperativ: v jaz. hovorov. (typ *uteč! utečme!*) 19; *budiž!* || *buď!* (v lid. loutkových hrách) 100

indikativ 131

infinitiv: na *-t* a *-ci/-ct* v jaz. hovor. 19; osobní vazby slovesa *býti* s inf. cílovým 81* n.; inf. příslovesný 82 n.

instrumentál: pl. mask. a neut. *-y(-i)* || *-ama* v jaz. hovor. 18; pl. cizích slov na *-ium* v jaz. hovor. 18; doplňkový (přisudkový) instr. v jaz. hovor. 20 n.; poměr doplňkového (přisudkového) instr. a nom. 22* n.; instr. doplňkový (přisudkový) 132* n.; v. též skloňování a j.

intelligentní 115

interpunkce 77; v *Babičce* 126

intonace: 47, 62* n.; při popise nářečí 29, 108; v. též fonologie, fonetika, přízvuk melodický, kólon a j.

invoice (angl.) 119

isoglossy 30, 142 n.

isolexy 142 n.

italština 130 p.

Ivančice 10; v. též *Vančice*

J

já (skl. v jaz. hovorovém) 18

jádro výpovědi 65, 131 p.

jáhla, jáhla (nář.) 141 n.

jála (nář.) 144

Jaroslav (míst. jm.; pravop.) 46

Jarouš 161

jaternice 75; v. též *jitrnice*

jazyk: jaz. a myšlení 58, 178; jaz. a společnost 177 n.; jaz. a skutečnost 54, 85 n., 178; nástroj myšlení a sdělování (dorozumění) 146; sociální podmíněnost jazyka 6, 146; nástroj třídního boje 8; jaz. jako systém 146; vývoj a změny 15, 146; zákonitost v jaz. 146, 148 n.; jaz. lid. loutkových her 92* n.; Lenin a otázky jazyka 8 n.; v. též administrativní, básnický, hospodářský, hovorový, lidový, mluvený, novinářský, obchodní, odborný, právnický, psaný, spisovný, úřední jazyk; kultura jazyka, norma a j.

jazyková výchova 34* n., 153, 160

jazykové vyučování 34* n., 153; čeština pro cizince 75 n.

jazykový zeměpis 141* n., 29 n., 108 n.

jeden: v plat. zájm. v jaz. hovor. 20

jednotné číslo, v. singulár

jenž: nebývá v jaz. hovorovém 19; v lidových loutkových hrách 100; nespojitě užívání 16

Jerevan (pravop.) 46; v. též *Erivan*

jeti (jako sl. pohybu) 83 n.

Ľevgenij (pravop.) 44 n.

jevití se (*býti*) 137

jezero (s nom. jmenovacím) 57

jihla (nář.) 144

Jince (skl.) 9 n.

Jindřichohradecký 39

jiti (jako sl. pohybu) 83 n.

jitrnice 75; v. též *jaternice*

již 76 n.; v. též *už*

jména vlastní, v. vlastní jména

jmenné tvary příd. jm.: v jazyce hovor. 20; v doplňku (přisudku) 133; v. též přídavná jména

jmenovati (*se*) 54, 137

Jolkin (pravop.) 45

ju? (nář.) 68

jubilea: V. Ertl († 12. II. 1929) 47* n.; Kvido Hodura (* 2. II. 1879) 50* n.

junek 122

K

k, ku 76
kabát 115
kačar (nář.) 141
kačka (slang) 164, 169
kadence (intonační) 63 n.
kafáč (nář.) 174
kamenný lom 139
kamenolom 138* n.
kapitánka 114
kaplice 123
kar(a)báč (nář.) 102
Karle (míst. jm., skl.) 38 n.
karlický (ke *Karle*) 38
karlovický (ke *Karlovice*) 11
karlovský (ke *Karlovice*) 11
Karlovy Vary (skl.) 9
Katajev (pravop.) 44 n.
katusza (pol.) 177
katuše 115
kdepak 69
kdopak 69
kilo 162
kino 77, 162
křabař (nář.) 106 p.
Kladno: na Kladně 12
klap- 106
klep-, klěp- 106
klepatí (etym.) 106
klepeto 106 p.
klepě (nář.) 104
klepina (nář.) 105
klepítko (nář.) 105
kleštiny 106 p.
klimati (etym.) 106
klimbatí (etym.) 106
klimpač (luž. srb.) 106
klimpuč (luž. srb.) 106
klimpotač (luž. srb.) 106
klimprkchastn (slang) 115
klip- 106
klipač (luž. srb.) 106
klipatí (etym.) 106 n.

klipátko (nář.) 104
klípav (bulh.) 106
klípě (nář.; etym. a význam.) 104* n.
klíse (etym.) 104
klisna (etym.) 104
klíště 106 p.
klíšťka 106 p.
klohniti (nář.) 73
kloktati 73
klop- 106
klopiti (etym.) 106
klřupař (nář.) 106 p.
klřupěř (nář.) 107
klusatí (etym.) 104
kluse (stsl.) 104
kmenosloví, v. tvoření slov
knižní jazyk 96 n.
kmoch 161
KNV v Plzni || Plzeň 55
Kolda 162
kolchozní 165
kólon 62 n.; v. též úsek větný
komika jazyková 33, 94 n.
komparativ: příd. jm. v platnosti pří-
slovcí v jaz. hovor. 20
Komsomol 115; *komsomolský* 165
komunistická strana (neoficiál. název;
pravop.) 117
Komunistická strana Československa
(oficiál. název; pravop.) 117
kontaminace 147
konto 117* n.
Kopce (skl.) 12 n.
kopice 122
korejhniti (nář.) 73
kořan, kořán, kořání (nář.) 141 n.
kořány (nář.) 145
kost (vyrovnávání mezi „kost“ a „pí-
seň“) 18
kostel (etym.) 115
košile (etym.) 115
Kotce (skl.) 12 n.
koupadlo 75
kováč 59

kovodělník 59
 Kovona 56
 kraj Pražský (pravop.) 39, 116; kraj
 Pražský || Praha 55
 královéhradecký 39
 království české (podle starého pra-
 vop.) 116
 království Holandské (pravop.) 116
 kramatika (nář.) 174
 krantati (nář.) 174
 krígsfús: „býti na krígsfúse“ (slang)
 115
 krkoška: dostat se někomu na krkošku
 (nář.) 172
 krohniti (nář.) 73
 kruhovec 113
 kruňkati (nář.) 73
 krupobití 61
 krvotok 61
 křamcha (nář.) 141
 křestní jména v. vlastní jména
 Křivce (skl.) 10, 12 n.
 křižatka 113
 KSČ 164
 Kuba 161
 kučeratý 123
 kulrota 163
 kultura jazyková 145* n., 160, 178, 179;
 kultura mluveného slova 34, 35
 kuropění 61
 kužalka (nář.) 141
 kvantita samohlásek 17, 69, 145, 176;
 ve výslovnosti lid. loutkářů 101; v jaz.
 Babičky 125 n.; v. též hláskosloví,
 výslovnost a j.
 kytky (nář.) 103

L

labskoústecký 39
 ladný 77
 ladoňka 113
 lachciti, láchciti, láchcivej (nář.) 145
 lachtiti, láchtití (nář.) 145
 lajblík (lid.) 123
 Lány: na || v Lánech 11

Lazce (skl.) 12 n.
 Ledce (skl.) 10 n.
 lechstati (nář.) 145
 lechtati 145
 lékařství: „studuje lékařství“ 120
 lekstati (nář.) 145
 Lenin (pravop.) 41; L. a otázky jaz.
 8 n.
 Lesobanka 138
 lexikalisace: jevů hláskoslovných 148
 Lhota Rapotína (etym.) 73 n.
 lidospráva 58* n.
 lidová demokracie 178
 Lidová republika bulharská (rumun-
 ská) (pravop.) 117
 lidová strana (neoficiál. název; pravop.)
 117
 lidovláda 58* n.
 lidovýchova 58* n.
 lidový jazyk: 82; jeho poměr k jaz.
 hovor. 14 n. a k jaz. básnickému
 121 n.; jeho vliv na jaz. spis. 147 n.
 lipnůf (slc.) 107 p.
 listonoš 54
 listopad 61
 litevština 131
 Ljapunov (pravop.) 45 n.
 Lobkovice (skl.) 13
 lohniti (nář.) 73
 lochtati (nář.) 145
 Lojza 161
 lokál: sg. a pl. u jmen typu rybník
 v jaz. hovor. 18
 lom 138 n.
 lom, lomka (rus.) 140
 lov 139 p.
 luxovati 80

M

maďarština 131
 Mach 162
 máchati 73
 Machek 162
 mamí 162
 maquis, maquista 115

Masobanka 138
Masosvaz 138
Mašek 162
mazati: mažu, mažou 77
med: „není to žádný med“ (slang) 79
medicina: „studuje medicínu“ 120
mechovec 113
město Praha 55
meteorologie 115
mevrák, mevrácký (slang) 80
mevrati, mevrání, mevrací (slang) 80
MEVRO, Mevro, mevro 79* n., 163 n., 169
mevrrouš (slang)
mevrovati, mevrování, mevrovací 80
mevrovec 80
mevrovník 80
mevrovský 80
mevrový 80
microtensimetr 116
mínulý čas, v. praeteritum
Mírek 161
místní jména, v. vlastní jména
míti 137
mládežnický 179
mladšína 114
mluv 122
mluvený jazyk 14 n., 82 n., 129, 134 p.; v. též kultura mluveného slova, výslovnost a j.
mluvnice: Ertlovo zpracování 47
mnichovohradištský 39
množné číslo, v. plurál
MNV 165, 167; *MNV v Plzni* || *Plzeň* 55
modrokvět 113
modrýš 113
modřenka 113
monarchie rakousko-uherská (podle starého pravop.) 116
Morzakor 163
Mošovce (skl.) 10, 13
možný (= zámožný) 122
mračití (nář.) 172

mravenční 123
MŠANO 164, 169

N

na (u některých míst. jmen) 12
naďaný 79
naďavky: v lid. loutkových hrách 97
naďmutka 112
nakladatelství F. Borového || *Borový, Svoboda* (nom. jmenovací) 56
námluvník 123
náplítky (nář.) 103
národní podnik, n. p. 57
nářečí místní: 74; poměr hláskosloví jaz. spis. a nář. 15; výzkum nář. čes. 29* n., morav. a sloven. 107* n.; nář. v pracích Hodurových 50; nář. intonace 68; morav. slovenština 71; Ostravsko 72; nář. názvy biče a jeho součástí 101* n.; texty ze záp. Moravy 111; poměr nář. k jaz. spis. (básn.) 121 n.; čes. nář. jihozáp. (*čap, věčala, břasa, kořán, sršán, jahla, lachtat*) 141* n.; nář. „východolašská“ 154* n.; text z Náchodska 171* n.; v. též jazykový zeměpis
navečer 69
návyk 78* n.
názvosloví: 4; nové názvy rostlin 112* n.; vojenské 113* n.; cizí slova 114 n.; účet a faktura 117* n.; aktuárský 119*; slovenské 152
názvy: budov, spolků, časopisů, institucí, firem, podniků, závodů, značek zboží, měst, rybníků, hor, řek, ostrovů v nom. jmenovacím 54* n.; v. též názvosloví, nominativ
na živu || *naživu* 70
neb, nebo 76
nekrology redaktorů Naši řeči: Emil Smetánka († 6. I. 1949) 1* n.; Karel Sezima († 14. XII. 1949) 80
nelze 77
němčina 138 n.
Němec: v Němcích, z Němec 13
němkyně, německá myš 59
nemléc 113
není možná 77

neologismy, v. novotvary
nepřilíš || *ne příliš* 76
nervák (slang) 158
neurčitý způsob, v. infinitiv
nominativ: pl. typu *Angličani* 18; doplňkový (přisudkový) nom. a instr. v jaz. hovor. 20 n.; poměr doplňkového (přisudkového) nom. a instr. 22* n., 132* n.; nom. jmenovací 54* n., v doplňku 24
norma spisovného jazyka: 7, 49, 121 n., 145* n.; její vývoj 15 n., 20 n.; její vznik a vývoj 146 n.; její zjišťování a kodifikace 9 n, 148 n.; norma jaz. hovor. 14* n.
norma: překročit normu 178
nová slova, v. novotvary, názvosloví
novinářský jazyk 4, 79*, 158* n.; 3. os. pl. *-i/-ej* v jaz. novinářském 19
novotvary: 58, 149; *básterník*, *bujarčík* 33; *Mevro* 79; v poválečné pol. a češ. 177* n.; slovoslovné, sémantické, syntaktické 178; *aktuárský* 119*; *pedagogie* 119* n.; v. též názvosloví
Nový Dům 39

O

občas 69
obec Tábor || *táborská* 55
obecná čeština: 103, 178; její poměr k jaz. hovor. 14 n.
objektivní pořádek slov 65 n., v. též aktuální členění věty
obsah pojmu 132 n.
obyčej jazykový: 146, 148 n., 151; poměr spisovného a místního občeje 9* n.
ocánek 113
odběhovati 124
odborné názvosloví, v. názvosloví
odborný jazyk 4, 54, 112, 113 n., 117*, 119*, 179; ve slovenštině 152; v. též názvosloví
odladování 77
odpočinouti 19
odvozená slova, v. tvoření slov
ofthalmoskop 116

okres Písek || *písecký* 55
okresní soud, v. *soud*
okrouhlíce 58
okytiti 123
Olomouc (rod) 10 n.
Olomouc-venkov 55
on: ak. neut. *je* || *ho* v jaz. hovor. 18; typ *bez něj* || *něho* v jaz. hovor. 18; tvar *jej* v platnosti gen. 18, 20 n.; ak. *ho* || *jej* v jaz. hovor. 76 n.
ondati 124
onomatopoeje, v. zvukomalebná slova
ONV v Plzni || *Plzeň* 55
orlickoústecký 39
orthoepie 34 n.; v. též výslovnost, fonetika a j.
osiva 123
osoba: 1. sg. a 3. pl. typu *uteču*, *utečou*, *píšu*, *píšou*, *děkuju*, *děkujou* v jaz. hovor. 19; 3. pl. *-i/-ej* v jaz. hovor. 19; 3. sg. a pl. *-u(-ju)*, *-ou(-jcu)* v jaz. Babičky 124; v. též sloveso, časování
otázky: intonace ot. doplňovacích a zjišťovacích 62* n.
otrávití (slang) 158
oznamovací způsob, v. indikativ

P

pády, v. nominativ atd.
pajda (slang) 120
pasovaný fěrtoch 123
passivum 137
pásti se (lid.) 123
pašnárka (náf.) 103
,
pausa 129
pedagogie 119* n.
pedagogie (fr.) 120
pedagogija (rus.) 120
Pedagogik (něm.) 120
pedagogika 119
pedagogy (angl.) 120
Pech 162
Pechek 162
perlina 123
perlonky 178

perlony 178
peství (nář.) 171
Pešek 162
Peške 162
pětiletka 7
piksla (lid.) 123
písák 123
píseň (vyrovnávání mezi „kost“ a „pi-
 seň“) 18
písmář 123
pistnatka 113
Pitěr (rus.) 161
pivovar 139 n.
plešatý 77
pletačka 123
 plurál: jako mluvnická kategorie 129;
 pl. typu „*Angličani*“ 18; v. též sklo-
 ňování, časování a j.
pobělka 113
počkati 76
podešve 76
 podmět: ve vztahu k přísudku 130;
podrážky 76
podruhé || *po druhé* 69 n., 156 n.
 podstatná jména: skl. v jazyce hovor.
 18; některé lid. a zastaralé tvary
 v Babičce 124 n.; jejich význam jako
 slovního druhu 130; ve funkci pří-
 sudku 127 n.; v doplňku (přísudku)
 132 n.; skloňování 165 n.; v. též tvo-
 ření slov, skloňování, novotvary, jed-
 notlivé pády a j.
pochoďka 123
 pojmenování jazykové: snaha po jedno-
 slovném pojmenování 53 n.
po každé || *pokaždé* 69 n.
pokládati (zač) 137
 polština 168, 154 n.
pomůcka 123
poněkud 77
ponk (slang) 116
ponkajzna (slang) 115
poplůtka (nář.) 103
po prvé || *poprvé* 69 n.
poručice 114

pořádek slov: 47, 65 n. 83 n.; při popise
 nářečí 108; v. též aktuální členění
 věty
pořčenej (nář.) 172
posedovati 124
pošťák 59
potěšilka 113
Potomkin, Potěmkin (pravop.) 43 n.
poucati se (nář.) 172
považovati 137
 praesens: jeho význam jako mluvnické
 kategorie 131; sloves pohybových a
 osobních vazeb slovesa *býti* s inf.
 89 n.; v. též časování, sloveso a j.
 praeteritum: jeho význam jako mluv-
 nické kategorie 131; sloves pohybo-
 vých a osobních vazeb slovesa *býti*
 s inf. 85 n.; v. též časování, sloveso
 a j.
Praha-venkov-sever 55
praskačka, práskačka (nář.) 103
pravda: není pravdou 21; *je pravda* || *je*
pravdou 23; *bylo pravdou, to je prav-*
da || *pravdou* 136 p.
 pravopis: 3, 39*, 69 n., 76, 80, 116* n.,
 156 n.; vyučování pravop. 34; rus.
 jmen v češ. 41* n.; zkratkových slov
 161 n., 166; slov. pravop. 176; v. též
 velká písmena
pres (ob.) 115
presantní 115
presbuřt (ob.) 115
presenční služba 114
presentace, presentační 114
presentovati 114
 produktivnost v jazyce 147, 149
Prokofjev (pravop.) 44 n.
proměnlivka 113
 předložky: *na, v u* míst. jmen 10 n.;
mimo s gen. v jaz. hovor. 20; slo-
 venké vs. slov. s češ. 176
 přechodníky: v jaz. vyučování 34; v lid.
 loutkových hrách 96; přechod. vazby
 nespojitě (absolutivní) v jaz. starším
 a nář. 15
 přechylování 114
 přejímání slov 177 n.
překročit normu 178

přepis azbuky do latinky 41* n.
 přestati (býti...) 136
 přezkum, přezkumný 114
 přičestí: trpné typu přinešen || přinesen, nanošen || nanosen v jaz. hovor. 19
 přídavná jména: -ský || -ický od míst. jmen na -ice 11; skl. v jaz. hovor. 18; od některých jmen míst. 38 n.; ve funkci přísudku 127 n.; jejich význam jako slovního druhu 130; v doplňku (přísudku) 132 n.; jmenné tvary 133; v. též komparativ
 připomenouti: připomněl || -pomnul v jaz. hovor. 19
 přírodnictví 59
 přírodověda 59
 příslovce: komparativ příd. jmen v platnosti příslovci v jaz. hovor. 20; tázací 66 n.; ve funkci přísudku 127 n.
 příslovečné určení: účelu (cile) 82; výsledku 137 p.;
 příslovečný výraz: ve funkci přísudku 127 n.
 přísrstka 113
 přístavek 54, 57
 přísudek: 82 n.; přísudkový (doplňkový) instr. v jaz. hovor. 20 n.; poměr přísudkového (doplňkového) nom. a instr. 22* n., 132* n.; jmenný přísudek 127 n.; přísudkové jméno (doplňek) 127 n.; spona jako nositel přísudkových kategorií 128; sponový 127* n.; sponový a „bezesponový“ v některých cizích jaz. 130 n.; vnitřní (inherentní) a vnější (externí, relační) 130 p.; v. též doplněk, spona
 přívlastek: neshodný (nom. jmenovací) 54* n.
 při tom || přítom 70
 přítomný čas, v. praesens
 příznakovost mluvň. kategorií 71 n., 85, 129 n.; v. též sémantika
 přízvuk: úsekový 62 n.; větný 134 p.; dynamický a melodický, slovní a větný při popise nář. 108; zkratkových slov 165; v. též fonetika, intonace, výslovnost a j.
 psaný jazyk: 82 n., 86, 129; rozdíl mezi jaz. psaným a tištěným 74

psychologický přísudek 131 p.; v. též jádro výpovědi
 psychologický rozbor věty, v. aktuální členění věty
 pumpnýkl (nář.) 174
 purismus 9, 49, 151 n.
 původ slov, v. etymologie
 pytlík (přezdívka) 32

R

radar 178
 raison d'être (fr.) 115
 rakousko-uherská monarchie (starý pravop.) 116
 ráz 165; v. též výslovnost, fonetika
 reemigrant 115
 Repin (pravop.) 43 n.
 republika Francouzská (nyní) || francouzská (dříve) (pravop.) 116
 resultativní (výsledková) povaha přísudkového (doplňkového) instr. 133 n.
 rezka (nář.) 144
 Říša 161
 Rodokaps 163
 ROH 164, 169
 Rohatce (skl.) 10
 rócháň (nář.) 103
 rozdati si to (slang) 158
 rozhlas 178
 rozkazovací způsob, v. imperativ
 rozpáliti (to) (slang) 158
 rozrazilec 113
 rozsah pojmu 132 n.
 rozviklávati se (slang) 158
 rozžítí: tvary typu rožnu, rožal v jaz. hovor. 19
 ručka (nář.) 103
 Ruda 161
 rukovítka (nář.) 103
 Rupa 163
 ruština 41* n. (psaní rus. jmen), 71 n., 120, 113 n., 131 n., 140, 145 n.
 ráže (etym.) 115
 rážovka 113
 rybník Svět (nom. jmenovací) 57

rybolov 139 p.

rytmus řeči: 23; rytm. zákon slovenský 176;

R

řablo (nář.) 141

řachtačka (nář.) 141

řasa (= vřes) (nář.) 144

řebiti se (nář.) 172

řeka Vltava, Jenisej (nom. jmenovací) 57

řemének (nář.) 102

řemének (nář.) 102

řešato (nář.) 141

řikati: „řikají mu Jan“ 54

řízení (superarbitrační) 114

S

se, v. sobě

sečkatí 76

sémantika: zejména 22 n., 71, 81 n., 128 n., 132 n.

senoseč 61

Sergej (pravop.) 43 n.

severka (rostlina) 113

shoda: sponového slovesa s doplňkem (přisud. jménem) 128 n.; mluvnická a podle smyslu v Babičce 126

shorakvět 112

schlíplý (etym.) 106

singulár: jako mluvnic. kategorie 129; v. též skloňování, časování a j.

sirota (rostlina) 113

skladba: jaz. hovorového 20; stavba větná s hled. logického a psychologického 74; jazyka Babičky 126; slovenská ve srov. s českou 176 n.; v. též jednotlivé členy větné, věta, slovesa, vazby

skloňování: podst. jmen v jaz. hovor. 18; přidav. jmen a zájm. v jaz. hovor. 18 n.; zájm. *týž* (*tentýž*) 21; míst. jmen 9 n., 38 n.; zkratkových slov 165 n.; některé lidové a zastaralé tvary v Babičce 124 n.; některých podst. jmen ve slovenštině 152; v. též jednotlivé pády, podst. jm., přidav. jm., zájm. a p.

Sklopce (skl.) 12 n.

skontrachtile (nář.) 174

Skopytce (skl.) 12 n.

skořání (nář.) 145

skřehnutí (nář.) 73

skuhrati 73

Slabce (skl.) 12 n.

slang: 80, 115 n., 158 n., 170, 178

Slávek 161

sloh: ve škole 36; lid. loutkových her 96 n.; novinářských projevů 79, 158 n., 159 n.; funkční styly 160; úředních projevů 179

slovenština: 175* n., výzkum slov. nářečí 109 n.; slov. jazykovědné časopisy 151* n.

slovesa: v jaz. hovor. 19; tvary sl. *uměti*, *trpěti*, *prositi* 71, *mazati*, *psáti* 77; sl. přípony všední češtiny 73; osobní vazby sl. *býti* s inf. 81* n.; neosobní vazby sl. *býti* 81, 91; slovesa pohybu s inf. cílovým 83 n.; označující činnosti na vůli nezávislé, sl. stavová a smyslového vnímání 90 n.; některé slov. tvary v Babičce 124; sl. sponová 127* n.; význam sl. jako slovního druhu 130; v. též časování, osoba, čas, způsob a j.

slovní druhy: po stránce významové 130; v. jednotlivé druhy slov

slovní zásoba: pěstování ve škole 34

slovník: stč. slovník 5; ve škole 35; Ertlůva činnost slovníkářská 49; Hoďurova činnost slovníkářská 51; lidových loutkových her 96 n.; nář. slovníky 108; cizích slov 114* n.; Babičky 122 n.; nář. východolaš. 154 n.; některá slova z Náchodska 171 n.; třídění slovní zásoby slovenštiny 177 n.; slovní novotvary 177* n.; výklady o významu jednotl. slov, v. tato slova

slovo: jako pojmenovávací jednotka, slova značková a popisná 58 n.; v. též složená slova, tvoření slov

složená slova: 58* n., 138; zkratková slož. slova 162 n.; v. též tvoření slov

slunovrat 61

služba: *presenční*, *základní služba* 114

Smíchov: na Smíchově 12

SNB 164

sobě: tvar „*sobě*“ u sloves v lid. loutkových hrách 100

socialismus 115

sochati (slang) 79

sokolovati 80

SOS 169

soud (okresní, krajský) v *Telči* || *Telč* 55

soud 139

sousloví 59, 178

Sovětský svaz (pravop.) 116

spadovati 124

spárný 79

spisovný jazyk: zejména 3, 6 n., 48 n., 103, 115, 145 n., 158 n.; jeho funkční rozlišení (útvary) 14; jeho forma hovorová 14* n.; poměr jaz. spis. a nář. v jaz. básnickém (uměleckém) 72, 121 n.

spodoba, v. *asimilace*

Spofa 57, 162 n.

Spojené království Velké Britannie a Irska (pravop.) 117

Spojené státy americké (pravop.) 117

spojky: slov. ve slov. s čes. 176

spona: 22 n., 84, 127* n.; její vynechávání 127 n.; nositelkou přísudkových kategorií 128 n.; v některých jaz. cizích 130 n., 132; s významem resultativním, omezovacím (vymezovacím), ekvivalentním, lexikálně (sémanticky) nulovým, zástupným, existenciálním 131; primární a sekundární 136; jednotlivá sponová slovesa 127 n.; v. též *přísudek*, *doplňek* a j.

spořitelna v Domažlicích || *Domažlice* 55

spotskopce (nář.) 172

správnost jazyková: zejména 37 n., 48 n., 121 n., 138 n., 145 n., 179; t. zv. „jazykoví oprávcí“ 152; správ. slohová 159 n.

Spy (skl.) 10

Srbce (skl.) 10, 12 n.

srditi (nář.) 174

sršák (nář.) 144

sršan, *sršán*, *sršáň* (nář.) 141 n.

sršeň 142, 144

sršín (nář.) 144

sršňák (nář.) 144

sršoun (nář.) 144

sržáň (nář.) 144

SSSR 165

Stalin (pravop.) 41

stání 139

stárek 114

staršina 113 n.

staršinka 114

stařešina 113

Staska 162, 165 n., 169

stát československý (pravop.) 116

státi se 136

státodol 138

Steinbruch (něm.) 138, 140

stěgazeta 115

stokoruna, *stovka* 59

stonek 123

stržán (nář.) 144

styl, *stylistika*, v. *sloh*

subjektivní pořádek slov 65 n.

substantiva, v. *podstatná jména*

superarbitrace 114

superarbitrační řízení 114

superarbitrovati 114

Svaz sovětských socialistických republik (pravop.) 116

svazák 59, 80

Sverdlov (pravop.) 43 n.

svobodnice 114

svraskatělý 123

syntax, v. *skladba*

S

šafránovec 113

šalvějka 113

ščíhliti se (nář.) 73

sčítiti se (nář.) 73

sčuhliti se (nář.) 73

šifonér (slang) 33

šíje 75

širšán, *šíršán* (nář.) 144

šlehounek 103

šmíhel (nář.) 102
 šnoddík (nář.) 103
 šňora (nář.) 103
 šňůrka (nář.) 103
 španělština 130 p.
 štířiti se 73
 štrachati 73
 švarný 33
 švih (nář.) 102
 švihel (nář.) 101 n.

T

takt (mluvní) 62 n.
 TASS 167
 tatar (nář.) 102
 tati 162
 těhniti (nář.) 73
 Telce (skl.) 12 n.
 temnohlávek 113
 ten samý (hovor.) 19
 Tep 162 n.
 tepař 165
 terminologie, v. názvosloví
 Tesla 57, 163
 theologie: „studuje theologii“ 120
 tištěný jazyk: rozdíl mezi jaz. tištěným
 a psaným 74
 tlachati 73
 tlusté maso 32
 Tonda 161
 továrna Tesla (nom. jmenovací) 57
 TOZ 165
 tram 162
 tramka (lid. a hovor.) 162
 transliterace (azbuky) 41
 transkripce, v. přepis
 trhlý 79
 trochu 77
 trolej 162
 trolejbus (pravop.) 76; 162
 trpný rod 137
 třepenka 113
 Turgeněv (pravop.) 43
 Tutčev (pravop.) 43 n.

tvarosloví: vznik novočes. tvaroslovné
 normy 16; jaz. hovor. 18 n.; čes. nář.
 29 n.; slovenské ve srov. s čes. 176;
 nářečí severových. 171; jazyku Ba-
 bičky 124 n.; v. též skloňování, ča-
 sování, sémantika, příznakovost, bez-
 příznakovost a j.

tvoření slov: odvozování a skládání 58*
 n.; slovesné přípony 73; *Mevro* a slo-
 va odvozená 80*; v Babičce 122 n.;
 skládání 138*; z písmenných zkratek
 a zkracováním 161* n.; ve slovenšti-
 ně ve srov. s češ. 176

tvrdák (lid.) 59

ty: tvary zájm. *ty* v lid. loutkových
 hrách 100

účet 117* n.; účet za zboží 119

účetní 118

učiniti 137

učiti se (býti...) 136

účtovací stroj 118

účtovat 118

Ukrajinská sovětská socialistická re-
 publika (pravop.) 116

umělecký jazyk, v. básnický jazyk

unrácký (slang) 165

unrový 165

uplívati (= uplivovati) 124

up to date (angl.) 115

určení dějového obsahu 137 p.

úrácký (slang) 165

ŮRO 164 n., 169

úrovň 165

úřední jazyk 179

úsek větný, v. kólon

uschopniti 58

ustálená rčení: v lid. loutkových hrách
 97 n.

Ůstecký (kraj) 39

usus jazykový, v. obyčej jazykový

už 76, 77; v. též již

úživnost, úživný 37* n.

V

v (u jmen míst.) 12 n.

Vach 161

Vachek 163

- vachrlatý** (slang) 115
Vandice (lid.) 10; v. též *Ivančice*
vanouti 75
varianty 146, 150
Váša 161
Vášek 161
Vašík 161
vazby: přechodníkové 20; dvojího slovesa 81 n.; osobní vazba sl. *býti* s inf. (*byl jsem se koupat*) 81* n.; neosob. vaz. sl. *býti* (*je vidět hory, všem jest umřít*) 81, 91; určitého sl. s inf. 81 n.; v. též slovesa, skladba
včala, včála (nář.) 141 n.
velice 76
Velká Chyška 39
velká písmena: *MEVRO, Mevro, mevro* 80; v názvech krajů 39; v názvech některých států a politických stran 116 n.; u zkratkových slov 161 n., 166; v. též pravopis
velkovévodství lucemburské (starý pravop.) 116
Vesce (skl.) 12 n.
věta: trojčlenná 128; o dvou členech typu „otec je churav“ 128; v. též skladba
větná stavba, v. skladba, aktuální členění věty, pořádek slov
veznati se 24
vid slovesný: dokon. a nedokon. v imper. 71 n.; tvaroslov. prostředky vidové 72; sl. fáзовosti 86; u sl. *býti, jíti, jeti* 87 n.; v osobní vazbě sl. *býti* s inf. 90
vino (etym.) 115
vinobraní 61
Vinohrady (skl.) 9
Vláda 161
vlastní jména: gen. míst. jmen typu *Jince* (-ec || ců) 9* n.; předl. *na a v* u některých míst. jmen 10 n.; gen. míst. jmen -ice 13; obliba křestních jmen v starší době 25* n.; skl. míst. jmen *Karle, Chyše* 38 n. psaní rus. vlastních jmen v češ. 41* n.; *Lhota Rapotina* (etym.) 73 n.; vlastní jména vzniklá zkracováním 161 n., v. též názvy, velká písmena
vlečňák 59
vojinka 114
vosrdí (nář.) 173
vonina 123
Vrbovce (skl.) 10
vřas(a) (nář.) 144
vřes 141 n.
vřesk (nář.) 144
vřesnatec 113
vstupte! 75
vtom (pravop.) 69
výbudova 37*
vycajchnovati se (slang) 115
výdobytek 179
vyhlídka 139
východ 139
výchova jazyková, v. jazyková výchova
vyjítí: „nevyšlo mu to“ (slang) 79
výkrmna 58 n.
výmoky 123
výsledková (resultativní) povaha doplňkového (přisudkového) instr. 133 n.
výslovnost: 34 n.; lid. loutkářů 101; spis. (normalisovaná) a nářeční 108; zkratkových slov 165; slovenská 176; v. též orthoepie, fonetika a j.
vysoustrovati 123
vyučování jazykové, v. jazykové vyučování
vývoj jazyka, v. jazyk
vyvracovati 124
význam slov, v. jednotlivá slova
významosloví: u Ertla 47 n.; v. sémantika
vzítí: tvary *vemu, vemeš...*, *vem!*... v jaz. hovor. 19

Z

zábiště (nář.) 103
zabití: tvary *zab! zabte!* v jaz. hovor. 19
začítí (*býti...*) 136

zájmena: skl. v jaz. hovor. 18 n, 76 n.;
 záj. *jeden* v jaz. hovor. a spis. 20;
 skl. *týž* (*tentýž*) 21; záj. *tázací* 66 n.;
 postavení záj. zvrát. 84; tvary záj. *ty*
 v jaz. lid. loutkových her 100; zvrát.
 záj. přivlast. (v lid. lout. hrách) 100;
jenž v lid. loutk. hrách 100; v. též
 skloňování, *on* a *j*.

základ výpovědi 65

základní služba 114

zamini 163

zápor: doplňkový (přisudkový) instr.
 při popírání 134

zárubič (nář.) 103

zařezovati 124

ZAS 164, 167

zasedovati 124

zastaralá slova 115 n.; v. též archaismy

zastydnouti se (= *zastyděti se*) 123

závod Poldina huť, Thymolín 57

zdáti se (*býti*...) 137

zdrobněliny: v názvech jídel 33

zdvihnouti: tvary *zdvihnul* || *zdvihl* ||
 - *zdvih* v jaz. hovor. 19

zeměpis jazykový, v. jazykový zeměpis

ZEPOP 164, 169

země Česká, Moravskoslezská (pra-
 vop.) 116

zkratková slova: *Mevro* 79* n.; jejich
 tvoření a užívání 161* n.; v polštině
 177 n.

zkratky: jejich tvoření a užívání 161 n.;
 v polštině 177 n.

zlatice 112

zlatodol 138

zlatý déšť 112

změny hláskové, v. hláskosloví

zmršček (nář.) 103

zmrščko (nář.) 103

značky: zboží a výrobků v nom. jme-
 novacím 56*

zoo 162

způsob: v. indikativ atd.

zručka (nář.) 103

zubatka 113

zůstati (*býti*) 136

zvoliti 137

zvončík 113

zvukomalebná slova 106 n.

zvuková linie věty 134 p.; v. též into-
 nace, přízvuk, fonologie a j.

zvyk 78* n.

zvyklost 78* n.

Ž

žabro (nář.) 141

Žebrák: na || v *Žebráce* 11

železná opona 178

železnák (lid.) 59

životospráva 61

Žižkov: na Žižkově 12

Zkratková slova.

1. Jejich tvoření a ohýbání.

Srovnáme-li oddíl o tvoření slov v nové Trávníčkově Mluvnici spisovné češtiny se stejnými oddíly starších mluvnic, na příklad ještě posledního vydání Gebauerovy Příruční mluvnice, pořízeného týmž jazykovědcem, ukáže se nám, že v Trávníčkově Mluvnici přibýly mezi jednotlivé způsoby tvoření slov jako samostatné oddíly zcela nově dva: jednak se probírá v samostatném oddíle tvoření slov hybridisací, t. j. spojováním cizího a domácího prvku při tvoření slova, jednak je věnován samostatný oddíl vzniku slov zkracováním a z písmenných zkratk.

Co to především jsou slova tvořená zkracováním? Jak vyplývá i z obsahu této kapitoly v Trávníčkově Mluvnici spisovné češtiny, rozumíme jimi všechna slova, která vznikla zkrácením z nějakého jiného, obyčejně delšího slova, a to buď tak, že se nějaká část takového slova prostě vynechala, nebo tak, že se místo vynechané části připojila ke zbytku ještě nějaká krátká odvozovací přípona.

S tímto způsobem vzniku nových slov se setkáváme zvláště u vlastních jmen osobních, řidčeji u vlastních jmen místních a u obecných jmen osobních, s prvním způsobem i u pojmenování věcí, a to již od dávných dob.

Podle toho sem tedy náleží staré domácké tvary jmen osobních, t. zv. hypokoristika, na př. *Vláďa, Mírek, Jarouš, Slávek, Vašík* a j. se svými dalšími odvozeninami, vzniklá ze složených jmen osobních *Vladimír, Miroslav, Jaroslav, Václav* vypuštěním jednoho členu složeniny a připojením přípony *-a, -ek, -ouš, -ík* a j. k druhému. Patří sem však i domácká jména *Běta, Tonda, Kuba, Lojza, Dolfa, Bára, Eliška, Franta, Riša, Ruda*, vzniklá z přejatých (většinou latinských) jmen osobních (i nesložených) vynecháním začátku (tak v *Alžběta, Antonín, Jakub Alois, Adolf*) nebo konce (tak v *Barbora, Elisabetha, František, Richard, Rudolf*). Z velmi vzácných příkladů podobného zkracování jmen místních uvádíme alespoň cizojazyčné *Pitěr* (zkrácené v hovorové ruštině z bývalého jména dnešního Leningradu *Petěrburg*) a *Frisco* (ze San Francisco), pro obdobné krácení osobních jmen obecných jsou nám dokladem tvary *brach, kmoch* z bratr, kmotr. Je také dobře známo, že tímto způsobem tvoření vznikla i četná dnešní naše příjmení z původních jmen křestních, na př. *Vach, Vachek, Váša, Vašek*

krávy; srov. staročes. *mléztí* = dojití), *těživo* (= vytěžená hmota; VT), *žnivo* (= co se žne; VT nářeč. z Herbena).

2. Jiná jména na *-ivo* označují látku, která slouží k nějaké činnosti. Běžná jsou jména *barvivo*, *hnojivo*, *krmivo*, *kuřivo*, *lécivo*, *oběživo*, *osivo*, *palivo*, *předivo*, *stavivo*, *stelivo*, *střelivo*, *svítivo*, *topivo*, *vařivo*, *vazivo*. Řidší jsou odborné názvy *balivo*, *cedivo* (= hmota vkládaná do filtru; PS i VT), *cídivo* (VT), *dlaždivo* (PS), *chladivo* (= chladicí látka; PS i VT, techn.), *klenivo* (= klenbové stavivo), *mazivo* (= hmota na mazání strojů), *pojivo* = *spojivo* (= co pojí; PS i VT, techn.). Velmi řídká nebo ojedinělá jsou slova *doutnivo* (= kuřivo; PS z Herrmanna), *hasivo* (= látka na hašení; PS i VT, zastaralé), *hořivo* (= co může hořet; PS z Holečka), *myslivo* (= látka k přemýšlení; VT), *nosivo* (= kroj; VT z Kollára). Hovorová jsou slova *čtivo* (= četba; PS i VT; familiární), *četivo* = *čtivo* (PS i VT z Masaryka a Čapka-Choda), *pitivo*, *šativo* (mám doklad z hovorové mluvy brněnské a podle rukopisné práce z lidové mluvy na Frýdecku). V lidové mluvě na Kyjovsku jsem slyšel slova *sladivo* (= čím se sladí), *krytivo* (= krytina na střechu), *kvasivo* (= vinné kvasinky), *plativo* (= peníze), *šitivo* (= co se šije), *trživo* (= co nese hospodyně na trh). Od jedné stařenky ze Svatobořic jsem slyšel slovo *mísivo* (= těsto). PS i VT uvádějí z Holečka nářeční slovo *jezivo* (= jídlo).

Jak je vidět, náleží spisovná slova této skupiny (*barvivo*, *kuřivo*...) většinou do novější terminologie technické a řemeslné. — V hanáckých nářečích máme místo nich většinou podstatná jména slovesná: *zelený hnojení*, *krmení*, *kůření*, *dláždění*, *mazání*, *topení*, *pití*; z různých míst na Slovácku znám slovo *vára*, Bartoš uvádí ve své Dialektologii II, 209 z Jevíčka podobu *vař* (= vařivo) a ve valašské povídce J. M. Slavičínského „U Křupalů“ jsem našel mužské podstatné jméno *stel* (= stelivo). Přitom však na Kyjovsku jsou i v lidové řeči slova *krmivo*, *kuřivo*, *dláždživo*, *topivo*; vedle *pitivo* (= co pijí lidé) je tam *pití* || *nápoj* (= co pije dobytek). Ale stará jsou slova *předivo*, *palivo* a *svítivo*. — Slovo *předivo* je i v jiných slovanských jazycích, *palivo* je dobře doloženo ve starší češtině, na př. z bible Benátské a odjinud (srov. B. Havránek v NŘ 1918, 162 n.), a slovo *svítivo* jsem slyšel ve staré písni na Podluží: *Já bych ťa ráda do našej sínky pustíua, ale nemáme v našem domečku svítíva*.

3. Tvoření jmen nástrojů na *-ivo* je dnes neživé. V dnešním jazyce spisovném zůstalo jen *kladivo*. Patří sem i starší české a nářeční *křesivo* (= nástroj a látka na křesání), které jsem našel v dramate Tragedie neb hra žebračů z r. 1619 a v připomenuté valašské povídce „U Křupalů“; od jedné stařenky z Bučovicka mám docela popis takového starého *křesíva*. Dále sem nutno zařadit staročeské *ohnivo* (= křesadlo), které mám z Boccacciiovských rozprávek Hynka z Po-

děbrad. Ve východomoravských nářečích a ve slovenštině je *ohnivo* ve významu „článek řetězu“ a má k sobě i zdrobnělinu *ohnívko*.

4. Většinou nová jsou jména látek určených k nějakému zpracování. Běžná jsou slova *melivo*, *učivo*, méně časté je *cvičivo* (= cvičební látka; VT a NŘ na uv. m.) a čistě technické jsou výrazy *krušivo* (= ruda na krušení; PS i VT, hornické), *vodivo* (= materiál k stavbě elektrických vedení; NŘ na uv. m.). Nářeční je *sadivo* (= polní rostliny, které se sázejí; PS a sám je znám z Kyjovska).

5. Význam „materiálu ve větším množství“, který proniká u některých jmen v předešlých skupinách, tvoří plně obsah odborných slov *doporučivo*, *kolejivo*, *loživo*, *výrazivo* a nářečního *lučivo* (PS ze Staška). Slovo *doporučivo* je tvořeno ze základu slovesného složeného s předponou, ale to už jsme viděli i u slov *osivo* a *oběživo*; není to tedy tvoření ojedinělé. Jména *kolejivo*, *loživo* a *výrazivo* jsou tvořena ze jmen. Jen u jména *lučivo* jde o význam čistě hromadný, u ostatních jmen nikoli. Vlastně ani *výrazivo* nemá význam v pravém smyslu hromadný, jak správně v diskusi připomněl B. Havránek. *Výrazivo* značí soubor výrazů, výrazových prostředků, t. j. slov, frází atd. Hodí se dobře do jazykových výkladů tam, kde se mluví o jazyce jako o celku. Vášův-Trávníčkův Slovník uvádí ještě adjektivum *výrazivý*, které má význam „bohatý na výrazivo, výrazově vyspělý (o jazyce)“. Ve svém Úvodě do českého jazyka mluví Trávníček o *výrazivosti* jazyka a rozumí jí vyspělou schopnost jazyka vyjadřovat lidské myšlení. Adjektivum *výrazivý* a substantivum *výrazivost* jsou jenom slovotvorným protějškem k substantivu *výrazivo*. Konečně nutno mít na paměti, jak připomíná B. Havránek, že slova *výrazivo* je potřebí a že je úlohou terminologie a filologů, aby k této potřebě hleděli. Proto nutno slovo *výrazivo* přijmouti.

Naproti tomu V. Šmilauer usuzuje takto: 1. Odborná řeč usiluje mnohem více než jazyk lidový a i než jiné vrstvy spisovného jazyka o významovou specialisaci jistých slovotvorných způsobů. Tuto tendenci, směřující k větší přesnosti a jasnosti názvoslovné, třeba podporovat. 2. Přípona *-ivo* je v odborném jazyce neživá ve významu výsledků činnosti (*pletivo*, *pečivo*...) a nástrojů (*kladivo*...); živá však je pro pojmenování hmot podle určení (*melivo*, *cvičivo*, *učivo*...), a zvláště pro pojmenování spotřebního materiálu (*barvivo*, *hnojivo*...). Vychází se při tom ze sloves bez předpon. 3. Naproti tomu je slovo *výrazivo* podle významu hromadné a je tvořeno ze substantiva. Ve spisovné češtině pro hromadný význam na *-ivo* bezpečných dokladů nemáme, na rozdíl na př. od polštiny. Jména *loživo* a *kolejivo* nejsou čistě hromadná: *loživo* není soubor loží, nýbrž materiál určený k úpravě železničního lože; *kolejivo* není soubor kolejí, na př. ve stanici (tomu se v odborném železničním názvosloví říká *sou-*

fonologických poměrů příslušného jazyka, t. j. aby jim neodporoval,⁵⁾ aby jejich výslovnost nepůsobila uživatelům jazyka obtíží.

Jiná zkratková slova vznikají z pouhého skladu začátečních písmen slov spojených v nějakém pojmenování. Na rozdíl od předešlé skupiny vznikají takováto slova spontánně, nikoli uvědoměle. I při tomto způsobu vzniku však zjišťujeme při podrobnějším pozorování některé rozdíly. Nejsnáze vznikají tato „písmenná“ zkratková slova tam, kde se začáteční písmena spojených slov dají číst jako slovo o jedné nebo několika slabikách, to jest tam, kde se mezi začátečními písmenami slov původního názvu vyskytují souhlásky i samohlásky, na př. *ROH* (Revoluční odborové hnutí), *ÚRO* (Ústřední rada odborů), *AMU* (akademie musických umění), *MŠANO* (bývalé ministerstvo školství a národní osvěty), *ZAS* (Zpravodajská agentura slovenská), *ZEPOP* (bývalé Zprávy Elektrických podniků obce pražské) a jiné. Nevzniklo však takové slovo ze zkratky *ČOS* pro Československou obec sokolskou, *NÚC* pro bývalý nejvyšší úřad cenový, *KOR* pro krajskou odborovou radu. Někdy spontánně, jindy uměle, celkem však mnohem řídkěji než ze zkratek smíšených (t. j. souhláskových i samohláskových) vznikají zkratková slova ze začátečních písmen těch složených názvů, jejichž slova poskytou svými začátečními písmenami jen samé souhlásky nebo souhláskou neoddělené samohlásky. Bývá to umožněno tím, že se z pouhých souhlásek vytvoří slabiky použitím abecedního jména písmeny místo čistého znění souhlásky. Tohoto původu je ruské zkratkové slovo *eser*, pojmenování pro sociální revolucionáře, tak vzniklo (ovšem s přidáním další odvozovací přípony) naše slangové *kačka* z bývalé značky pro československou korunu (Kč), čtené *ká čé*, jejím přiblížením k homonymnímu pojmenování kachního mláděte a přizpůsobením k rodu substantiva *koruna*, tak snad mohlo vzniknout i slovo *Četka*, výše již jednou při jiné příležitosti uvedené.⁶⁾

Ale většinou se v takových případech udržují jen značková označení jmény písmen, jako *ČSR* (t. j. čé es er), *KSČ* (ká es čé), *ČTK* (čé té ká) *ČSD* (čé es dé), *EP* (é pé), *DP* (dé pé) atd.

Jindy pozorujeme zajímavý zjev, že se sice drží pouhé značkové označení ze jmen začátečních písmen, na př. *SNB* pro Sbor národní bezpečnosti, ale že se jako celek stává základem pro tvoření nových slov odvo-

⁵⁾ Srov. k tomu již výše poznámku o kakofonii (nelibozvučnosti). Posluchači Československého rozhlasu projevíli na př. odpor k slovu *Druča*, vytvořenému ze slabik sousloví *Družstvo čalouníků*.

⁶⁾ Tento způsob vzniku je však méně pravděpodobný než onen první způsob, protože předpokládá kombinování slabik z názvů písmen *čé* a *ká* s pouhým zněním souhlásky *t*. To však u tohoto typu nebývá. Rovněž krátká výslovnost slabik *če* i *ka* svědčí pro způsob první.

zováním za pomoci některé z produktivních přípon běžného tvoření slov. Příkladem toho je lidové slovo *esenbák* utvořené ze základu *es-en-bé*. Před příponou *-ák* je ovšem poslední samohlásková (*é*) odsunuta. Tím spíše ovšem mohou být a bývají základem pro odvozování dalších nových slov zkratková slova tvořená prvními dvěma způsoby, t. j. ze slabik nebo normálním čtením začátečních písmen, na př. *kolchozní*, *komsomolský* ke známým zkratkovým slovům ruským, *tepař*, *čedokár* pro důvěrné (podnikové) označení zaměstnanců Tepu, Čedoku, úrový, slangové *úrácký* od ÚRO, *unrový*, slangové *unrácký* od UNRRA a p.

Když jsme si zatím alespoň v hrubých rysech uvědomili způsoby vzniku a tvoření zkratkových slov a slov od nich odvozených, věnujme nyní ještě pozornost jejich výslovnosti a jejich skloňování.

Ani slova slabičná jako *Tep*, *Čedok*, *Mevro*, ani slova písmenná souhláskově-samohlásková (t. j. schopná vytvořit slabiky z pouhých začátečních písmen) jako [*úro*], [*amu*] neposkytují příležitost ke zvláštním poznámkám o výslovnosti. Nejvýš snad jen k upozornění, že samohlásková do těchto slov vstupující ztrácí svou výslovnost s rázem, tedy [*úro*], ačkoliv bylo [...'odborů], [*amu*] proti [...'umění]. Ráz uprostřed slova chybí též na př. ve slově *eser*, které bylo přijato z ruštiny, a ve slovech odvozených, jako *esenbák* (někdy však ještě lze slyšet i výslovnost ['es'enbák]). Ale tam, kde ze slabik písmenných názvů nevzniklo úplně nové slovo (poznáme to — jak uvidíme — i podle odchýlného přízvuku), zachovává se ráz přede všemi samohláskami písmenných názvů i uvnitř jejich plynulého sledu, tedy na příklad [*čé'es'er*], [*čé'ezdé*], a to nejen tam, kde se setkávají podobné samohlásky (*é-e*), nýbrž i při samohláskách různých ([*čé'ó'es*], [*té'ózet*], t. j. Tyršův odznak zdatnosti, [*ká'ú*], t. j. Karlova universita), ba i po souhláskách, zde však není tak výhradně ([*'es'es'es'er*], [*čé'es'er*], ale [*'es'enbé*] vedle [*'esenbé*], [*'em'envé*] vedle [*'emenvé*], [*'en'úcé*] vedle [*'enúcé*]).

Výslovnost s rázem uvnitř těchto zkratek lze tedy srovnávat s výslovností rázu před samohláskou uvnitř slova na švu složeniny, na př. (kameny 'uhelný). Dále je třeba upozornit na to, že se při výslovnosti písmenných zkratek zcela normálně podle pravidel běžných v ostatní slovní zásobě uplatňuje i spodoba. Vyslovujeme tedy [*čé'ezdé*] (bez pausy), ale [*čé'es dé*] (s pausou). Pokud jde o přízvuk zkratkových slov, lze snadno zjistit, že bývá normálně na první slabice (resp. přechází na jednoslabičnou předložku) u všech uvedených typů mimo poslední, tedy *Staska*, *mevro*, *eser*, *úro*, ale *čé-es-er*, *čé-ezdé*, *té-ózet*, *ergé* (RG, t. j. reálné gymnasium) a pod. Zde tedy může být hlavní přízvuk na slabice poslední, a můžeme to vedle zachování vnitřního rázu pokládat za známku toho, že tu ještě neběží o hotová nová slova.

Pokud jde o skloňování zkratkových slov, nevznikají žádné potíže, nejjasnosti nebo pochybnosti, zda jsou ohebná či neohebná a podle

kterých vzorů je máme skloňovati, u těch, která vznikla sestavením ze slabik a písmen; již při jejich tvoření bývá totiž často pamatováno na to, aby svým zakončením zapadala do běžné podoby produktivních skloňovacích typů podstatných jmen. Zakončením zkratkového slova je ovšem zároveň určen i rod podstatného jména, ale ten se nemusí krýt, a často se nekryje, s rodem základního podstatného jména z nezkráceného názvu. Tak je mužského rodu slovo *Čedok* a podle svého tvrdého souhláskového zakončení přijímá skloňování vzoru ‚hrad‘, třebaže nezkrácené pojmenování Československá dopravní kancelář má základní podstatné jméno rodu ženského a skloňování podle koncové souhlásky měkké (vz. ‚píseň‘). A totéž základní podstatné jméno obsahující zkratkové slovo *Staska* (Státní sázková kancelář) zachovává ženský rod ne proto, že bylo ženského rodu slovo kancelář, nýbrž proto, že je zakončeno samohláskou -a, že tedy ze slova kancelář převzalo větší část první slabiky než slovo *Čedok*, které z něho má právě jen souhlásku -k. A protože je slovo *Staska* zakončeno samohláskou -a, která je automaticky zařaduje do skloňování vzoru ‚žena‘, nemohlo si zachovat původní skloňování slova kancelář podle vzoru ‚píseň‘. Stejně je jenom podle své koncové samohlásky neutrem slovo *mevra*⁷⁾, přestože se v základním pojmenování (Mezinárodní výstava rozhlasu) podstatné jméno tohoto rodu vůbec nevyskytuje a hlavní podstatné jméno (výstava) je rodu ženského. Při tvoření jednotlivých tvarů pádových se ovšem základní podoba slova obměňuje tak jako u příslušného skloňovacího vzoru, tedy *Stasky* jako ‚ženy‘, *mevra* jako ‚města‘, *Čedoku*, *Disku*, *Tepu* jako ‚hradu‘. Nejen v projevu ústním, ale ani v písemném nepociťujeme při jejich užití jako ‚závadu‘, že se při skloňování ztratí některá hláska, na př. samohláska původní první slabiky slova (kancelář, rozhlas), a že je nahrazena samohláskou koncovky pádové (-y, -a). U mužských podstatných jmen se při skloňování hlásky „neztrácejí“, nýbrž připojují se nové. Ale ani jedno, ani druhé změnění původní podoby zkratkového slova není na závadu jeho srozumitelnosti, neboť tu okolnost, že příslušná koncová hláska nebo slabika vlastně reprezentuje ve zkratkovém slově celé jedno slovo původního několikاسlovného výrazu, prostě si při tom neuvědomujeme a nedbáme jí.⁸⁾

Podobně je tomu i při skloňování zkratkových slov vzniklých ze začátečních písmen, jde-li o projev mluvený. Ve větné souvislosti uijeme bez nejmenšího zdráhání tvarů *úra*, *úru*, *úrem* a nevádí nám při tom, že se při ohýbání ztratila samohláska -o, která vlastně v tomto slově „reprezentuje“ celé jedno slovo původního názvu (t. j. ‚odborů‘). Stejně není při ústním projevu zábranou skloňování ta okolnost, že se u masku-

⁷⁾ O tomto slově viz také v letošním ročníku tohoto časopisu na str. 79/80.

⁸⁾ Je to jistě také pádným důkazem o produktivnosti příslušných vzorů.

lin původní počet hlásek, zkratkové slovo tvořících, o jednu neb o dvě rozmnoží, když mluvíme o „zprávách Zasu“, o „korespondenci s Tassem“ (Telegrafická agentura Sovětského svazu) a pod. Potíže a pochybnosti o oprávněnosti skloňování těchto slov nastávají teprve v projevech písemných. Je to proto, že právě při zrakovém vnímání vystoupí do popředí změna hláskového skladu slova, vzniklá jak ztrátou některé hlásky a její proměnou v jinou, tak rozmnožením původního počtu oněch „representativních“ hlásek. Uvědomění této změny je pak zesíleno ještě tím, že takto vzniklá zkratková slova píšeme stále všemi písmeny velkými, a že bychom proto mohli vnímat změny ve skladu hlásek, vzniklé ohýbáním, jako novou zkratku, jako jiné zkratkové slovo. Tak na př. 3. pád slova *úro* s koncovkou *-u* (tedy psáno *ÚRU*) mohl by snadno být vykládán třeba za zkratku *Ústřední rady učitelů* (nebo *umělců*), 2. pád slova *zas* by v podobě *ZASU* mohl být pokládán za zkratku pojmenování čtyřslovného. Při skloňování tohoto druhu (rozmnožení počtu hlásek při nezměněném původním celku) dalo by se vzniku takového omylu zabránit tím, že bychom koncovou hlásku nepisali velkým písmenem (tedy *ZASu*, *TASSu*). Ale tento způsob dosud naráží na odpor, protože se přiči všem našim dosavadním grafickým zvyklostem, neboť obvykle píšeme jen první písmeno velké, a užijeme-li na př. v adrese psané strojem, na titulních listech, na plakátech a j. všech písmen velkých, neděláme rozdíl mezi částí základní a koncovkovou. Kromě toho se u podstatných jmen rodu ženského a středního užitím malého písmena v koncovce nezabrání porušení grafického obrazu původní zkratky, neboť i tak z ní vypadne začáteční písmeno jednoho (posledního) slova původního pojmenování (srv. *ÚRa*, *ÚRu*). Pro tyto obtíže a také v zájmu jednotného postupu vzhledem k četným zkratkám (a značkám), které se nestávají zkratkovými slovy (*MNV*, *ČOS*, *ESČ* a j.) nebo které se přes to, že se jimi staly, nedají pro své zvláštní zakončení (*AMU*) zařadit do některého skloňovacího vzoru, doporučujeme, aby v písemných projevech byla i skloňovaná zkratková slova zaznamenávána jen ve své základní podobě bez pádových koncovek, tedy jako pouhá zkratka, na příklad vyhlášky *ÚRO*, zprávy *ZAS* stejně jako posluchač *AMU*.⁹⁾

Grafickou podobu zkratkového slova vzniklého ze samých začátečních písmen tedy neměníme, zkratková slova vzniklá skládáním slabik však skloňujeme i v písemných projevech, ale zase je nepíšeme samými

⁹⁾ Tyto zkratky pak vyslovujeme v projevech čistě spisovných rozvedeně, t. j. plnými názvy, tedy „vyhlášky Ústřední rady odborů“ nikoli „vyhlášky *úro*“ neb *úra*. Tento náš návrh, zdá se, není v rozporu s běžnou praxí. Užívání skloňovaných tvarů typu *úra*, *úrem* je totiž dosud omezeno na projevy hovorové, lidové a slangové. Svědčí o tom i spojení typu „dík patří na ší *ÚRO*“ a pod.

velikými písmeny (mimo zvláštní případy, v kterých i nezkratková slova tiskneme samými majuskulami, na př. na plakátech, na obalech výrobků, v záhlavích dopisních a obchodních papírů atd.).

II. Zásady pro užívání zkratk a zkratkových slov.

Již v úvodu článku jsme si ukázali, že tvoření slov zkracováním je nejen v našem, nýbrž i ve slovanských a jiných evropských jazycích jevem běžným a starým, zejména u osobních jmen. Ke vzniku takovýchto nových slov vedla v rychlém, důvěrném hovoru snaha po stručnosti vyjádření vedle nepochybného zaměření k citovému zabarvení řeči. V písemných projevech bylo zkracování slov rovněž běžné od nejstarších dob a nemohou se bez něho obejít ani současné jazyky. Zejména v jazyce novinářském, obchodním i v jiných odborných jazycích se užívá zkratk a zkratkových slov hojnou měrou. Jsou pro jeho užívání důvody jednak mimojazykové (úspora místa, zrychlení práce sazečské, úspora peněz při telegrafování), jednak i čistě jazykové. Vedle snahy po tom, aby nově vytvořené slovo bylo výrazným, ale složitost svého obsahu napovídajícím pojmenováním, o které jsme se již zmínili, vede ke vzniku zkratkových slov jiná snaha: ta, kterou vypořádal R. Jakobson a kterou formuloval jako úsilí po vytvoření pojmenování jednoslovných.¹⁰⁾ Značná potřeba nových pojmenování se projevuje zvláště naléhavě v dobách velikých změn hospodářských, politických i kulturních, v dobách společenské přestavby, jakou zahájila Veliká říjnová revoluce nebo jakou provádějí státy lidově demokratické v současnosti. Proto je období výstavby SSSR po r. 1917 také dobou naléhavé potřeby velkého počtu nových pojmenování, které se v duchu právě vyčtených dvou jazykových tendencí vyhovuje tvořením slov zkratkových a jejich hojným užíváním. Stejně je tomu dnes, po druhé světové válce, v zemích, které se rovněž rozhodly nastoupit cestu k socialismu. O polštině to dosvědčuje článek Alfreda Zaręby v letošním ročníku Jazyka polského,¹¹⁾ u nás si tohoto jevu všiml náš rozhlasový Jazykový koutek již předloni¹²⁾, J. Haller ve svých výkladech o jazykové správnosti v týdeníku ÚRO (6. XI. 1947) a letos na jaře i Fr. Trávníček ve svém Jazykovém zákampí v Lidových novinách.¹³⁾

¹⁰⁾ Připomíná ji Horecký v citovaném již referátě.

¹¹⁾ *Nieco uwag o polskim słownictwie powojennym*, Język polski XXIX, 1949, 116 n. (viz o něm zde na str. 177 n.). Hojnější literatura o ruštině je uvedena v citované již práci A. Baecklundové.

¹²⁾ Je otištěn v souborném výběru vysílaných výkladů *Jazykový koutek Čs. rozhlasu*, který vyšel nákladem Orbisu v Knihnici Rozhlasové práce jako její 3. svazek.

¹³⁾ Staršího data pak je článek Ladislava Cejpa *Poznámky o místě zkratk v jazyce*, otištěný v Slově a slovesnosti VI, 1940, 37 nn.

Najdeme u nás sice ojedinělé zkratky ze začátečních písmen již před první světovou válkou, na př. ČOS, ale tehdy z nich ještě zpravidla nevznikala zkratková slova.¹⁴⁾ Proto nejspíše dodnes užíváme v tomto případě čtení zkratky podle jmen seskupených písmen, ačkoli ze zkratky ROH vzniklo slovo *roh* velmi brzy. Podobně mezinárodní zkratka pro volání naléhavé pomoci *SOS*, která u nás a snad v celém světě obecně pronikla zvláště v roce záhuby Titanicu, zůstává dodnes jen sledem písmenných názvů (es ó es) a nestala se zkratkovým slovem (sos). Po našem státním převratě r. 1918, v době prudkého rozmachu hospodářského i politického života, zejména s přibýváním českých firemních pojmenování, objevuje se v našem jazyce řada nových zkratk a první zkratková slova, z nichž nejběžnější a nejznámější jsou dodnes *kačka*, *Čedok* a *Četka*.¹⁵⁾ Dostí stará je i neoficiální zkratka *Děpse* z prvních slabik každého slova firemního názvu Dělnické pekárny.

Zkratková slova, zvláště firemní názvy a značky zboží, vznikají většinou záměrně, uměle a uvědoměle, to jest jsou vytvářena za tím účelem, aby bylo možno vyvarovat se dlouhých, složitých, několikaslovných pojmenování, mimo jiné též proto, aby jejich uživatelé měli možnost vytvářet k nim nová slova odvozováním, neboť této potřebě několikaslovné názvy nevyhovují. Na převeliké rozmanitosti způsobů tvoření a na rozdílných délkách prvků, z nichž jsou seskupena zejména zkratková slova *Čedok*, *Staska*, *Mevro*, nahrazující tříslavná pojmenování, dokázali jsme si již výše důmyslný, ale přece jen mechanický postup původců zkratkových slov slabičným při jejich vymýšlení. Naproti tomu zkratková slova typu *roh*, *úro*, *zepop*, *mšano* vznikají patrně zcela spontánně na základě častěji čtené, a tím utkvělé zrakové představy zkratk.

Pokud jde o míru užívání zkratk a zkratkových slov v jednotlivých jazykových vrstvách, je nutno upozorniti na to, že široké dorozumívací funkci jazyka vlastně spisovného mohou vyhovovat jen tehdy, stanou-li se obecným majetkem celé obce příslušníků jazyka. Pro jejich přijetí do spisovného jazyka neodborného je tedy při této jeho obecné dorozumívací funkci požadavek obecné srozumitelnosti zkratky a zkratkového slova podmínkou nezbytnou. V jazyce odborném, ať pracovním, ať vědeckém, který je již zaměřen k užšímu okruhu zasvěcených uživatelů, užívá se těchto prostředků ovšem měrou hojnější.

Z toho tedy vyplývá, že není vhodné zavádět zkratková slova a pí-

¹⁴⁾ Děkuji prof. Šmilauerovi za upozornění na staré studentské slovo *ačesák* v Kottově slovníku (VIII), které je ovšem již slangovou odvozeninou od zkratky AČS (Akademický čtenářský spolek), ale sama existence zkratkového slova *Ačes* jím doložena není.

¹⁵⁾ Neušlo se obecné zkratkové slovo slabičné *děldop* (ze sousloví *dělnický dopisovatel*), které cituje Příruční slovník (I, 379) jako slangové.

smenné zkratky i značky za každé složitější pojmenování podniku, výrobku, akce, zařízení, spolku atd. Zejména se tomu vyhýbáme tam, kde okruh působnosti, dosah a zájem je omezen na kratší dobu trvání, na okruh členů, příslušníků neb zaměstnanců, prostě všude tam, kde zkratka a zkratkové slovo mají příslušnost jen vrstevní, místní neb časovou, takže se na ně můžeme dívat jako na slova slangová nebo dialektická. To se zvláště týká hojných zkratek jazyka sportovního pro rozmanité podniky (na př. SALH, t. j. Světové akademické letní hry), obvyčně časově hodně omezené, a jazyka novinářského vůbec pro týž okruh názvů (na př. MVB, t. j. akce Mládež vede Brno — omezení časové, místní i vrstevní). Ne nadarmo se pak z řad čtenářů denního tisku protestuje proti takovému zmatku zkratek.

Je proto jistě nutné zachovávat v užívání zkratek a zkratkových slov náležitou míru, řídit se zaměřením a rozsahem publicity projevu a před prvním použitím zkratky uvést její plné slovní znění. V tisku odborném jich ovšem užíváme hojněji než v neodborném. Tak na př. v časopise školských pracovníků (odborném i úředním) lze jistě bez obav o srozumitelnost projevu užívat zkratek G, SŠ, MF, ČFr atd., nelze je však přenášet do denního tisku určeného pro čtenáře ze všech vrstev národní společnosti. A totéž pak platí i pro autory zpráv ze života spolkového, o činnosti podniků, o průběhu akcí atd., neběží-li o organizace a akce významu celostátního nebo mezinárodního, tedy obecně známé i ze zkratek již dobře zavedené. Vždy však platí, že snaha po stručnosti nesmí se stát pro čtenáře rebusem, jehož luštění by ho stálo mnohem více času, než pisatel užitím zkratky ušetří, a třeba by vůbec nevedlo k cíli, takže by sdělení zůstalo pro čtenáře nesrozumitelným. Tato výhrada se ovšem netýká jazyka odborného, zejména vědeckého, úředního a obchodního, neboť v nich jsou značky, zkratky a zkratková slova „smlouvenou řečí těch, kteří pracují v určitém oboru“. Podstatnou vlastností zkratek odborného jazyka je, jak ukázal L. Cejp v citovaném článku, že jsou přesně vymezeny pro každý obor a na něj v svém použití omezeny, že mívají platnost pro všechny řeči vzdělaného světa (chemické značky!) a že jsou přesně stanoveny, často i zákonem, takže je nelze libovolně měnit. Proto nelze proti jejich užívání uplatňovati námitku nesrozumitelnosti a nelze se proti jejich užívání stavět.

Sida Volfová:

Strašidla na Náchodsku.

(Nářeční text z Jizbice.)

Náchodsko náleží k nářeční oblasti severovýchodních Čech. Setkáváme se tu se všemi hlavními jazykovými znaky charakteristickými pro toto území. Důsledně tu najdeme neslabičné *u* místo *v*¹⁾ po samohlásce a před souhláskou (rounou) i na úplném konci slov (Václau), rovněž *i*- na počátku slova za spisovné *ji*- (Izbice). Z tvaroslovných znaků vyskytuje se všeobecně dativ a lokál *o*-kmenů na *-oj* (šimloj), instr. sing. *a*-kmenů na *-ej* (lajcej) a přičestí *l*-ové s analogickým *-a*- (viďal). Objevuje se též *dn* místo *nn* (Padno Marjá!).

Text S. Volfové, zaznamenávající nářečí z Jizbice u Náchoda, přináší hojně doklady těchto typických severovýchodních nářečních znaků. Vyskytnou se tu i některé změny jiné (hdo, kjet, rimňik). Text je velmi zajímavý též slovníkově a stylisticky. Dobře charakterisuje živý jazyk tohoto kraje. Poněvadž byl zapsán na sklonku 19. století, zachycuje starší vývojové stádium této oblasti a zjistíme v něm leccos, s čím se v dnešním nářečí setkáme jen ojediněle a vzácně. Tím skýtá tento nářeční text cenný materiál k hlubšímu studiu.*)

Příhodu, kterou vypravuji, slyšela jsem v dětství z úst své prarabky Františky Maryškové. Zapsala jsem si ji už jako žákyň obecné školy v letech devadesátých minulého století. Tehdy byla má teta asi šedesátiletá. Měla menší hospodářství v Jizbici u Náchoda. Vykládala ochotně, spontánně a živě. Nejoblíbenějším jejím thematem byla strašidla. Jedno z těchto jejích vyprávění podávám jako ukázkou náchodského nářečí z konce 19. století.

Vi mne, chaso, neujeříte, ale poudám vám praudu praudouci, možu se vám na to zadušovat. A cák taki bi(h) hrdlouhala! Tak vám támhle v Visokouje u nákejch Nívlutů — šak, cák tomu može bejt? Doujesli sto roku, mňeli mladího a von vám to bil taková potčiuka,²⁾ no, jedna hrůza. Porát přič s nim čertí šili a jen študoval na peství.³⁾ Jejich čeledin jag bi smet. Bili jako dva blíženci, nič kalího před' nima nevopstálo, d'oučata plašili, ale ve-uší⁴⁾ počesností, to zas jó. Šak ale voňi se taki

*) Tuto úvodní poznámku napsala a fonetický prepis textu upravila Dr Věra Mazlová.

1) Toto neslabičné *u* je totožné s hláskou *u* ve spisovné a obecně české dvojhlásce *ou* (louka); není tedy na př. ve slově *rounou* mezi oběma *ou* ve výslovnosti rozdíl. — Z technických důvodů označujeme zde toto *u* literou polotučnou.

2) podšívka, šibal.

3) myslil jen na nějakou „psinu“, nezbednost.

4) ve vší.

něco napachtíli! Pole mňeli heski spotskopce,^{4a)} to bilo nákej tumi z vívážením hnoje a to-ušeko.

Jednou taklenc na podzim, diš kluci pásli na vobechím, poudal čeledin mladímu, že tam mezi ně přišel nákej d'iunej vandrouní a hral s klucma vo knofliki. Fšecki prohrali, a tak abi si kařata držali zubama. Ten istež se jen řebil.⁵⁾ Náš Václau se vám dožral a praštil po něm bando-rákem.⁶⁾ A cák biste řekli? Vandrouní hde nič tu nič; něco zařechtá a von to bílej kuň a marš přiř, jedním karé dolu k rimňiku. No jó, tudi na to mokrou handrou, diř von to bil hastrman! Ták počkej, ti kuliferdo, tobje já se dostanu pjekně krásně na krkošku!⁷⁾

Uplet von si vám vohláuku z lejči a rounou na vobechí mezi chasu. Jakorát! Kuň tam, co bi mrk. Bil celej bílej a mňel dolní pisk hodnej kus delší než ten hořejší. No, poudám, hastrman. Poucal⁸⁾ vám se tou nejlepši trávou a naše krávi jen tak co uškubli nákej ten drobítek. Báli se ho, mlátil kolem sebe jako počenej⁹⁾ a tak vám šeredně řečtal, že bi se čerchmant podřesil.

Čeledin se požehnal křížem a šups! přehodil fortelně¹⁰⁾ vohláuku koňoj přes palici. Tu ránu skrot a dal se pjekně krásně vodvíst do statku.

Teř vám mňel čeledin i mladej pré. Hastrman — jako ten šiml — im vitahal ušeko jako bi nič, voral, ulácel, jedna radost. Krmili ho a křivího slova mu nedali, to jó, ale vodi nesmňel aňi voblíznout. Holki mňeli přísne nakázáno, abi se kolem něj aňi s putinkou nevomrkli nebo že... no, šak rozumíte.

Teřkom už aňi dobře nevím, esli to bilo na náchockej pout nebo vo posviceňi, šlo-ušeko ze statku do Náchoda na mši svatou. Doma zustalo jen mladí d'ouče, co tam ešte nebilo kale aňi mňesic. Bila něhde s kraje¹¹⁾ a d'ála ze sebe starou, a jako že žádnej hastrman neňi a že to sou takoví poudački a gdesi cosi. Dala vona vám tomu šimloj putinku vodi pod hubu; ten si jen vomočil ten dlouhej pisk, zařechtá, až d'oučeti hrúzou lezli zubi, jeden skok — a ten tam.

Neptejte se, co se dálo, diš se Nívltoví-urátli z Náchoda! Mladej d'ál pasári,¹²⁾ d'ouče dostalo vot čeledina na chrappáňe svatího bouchala,¹³⁾ a diš prej ten šiml se po ní tak smuřně vobracel a d'iu nemračil,^{13a)} a vona že neujeřila v žádního hastrmana, no a takoví řeči.

4a) na svahu, na úbočí kopce, t. j. pole se táhlo do vrchu.

5) smál.

6) košík na brambory.

7) na kobytku.

8) nacpat se, najíst se až k puknutí.

9) vztekem šílený.

10) zručně.

11) z roviny, rovinatého podhůří.

12) dělal zle, láteril, vyváděl.

13) dostalo pár ran do zad, naboucháno.

U Nívlitu mňeli utrřino. Hastrman se vickrát nevobjevil. Voctehoval von se do radechouskřho rimňika u Náchoda. Jó, ale tam vām taki dlouho nedřál svř vejtržnosti. Semle tāmle se mu podařilo řákř to řtrichařstvi. Udřál ze sebe kulhavou kachnu a mlel se lidem pod nohř. Diř po řnem řloujek řlách, tak, frrr, zařečtal a bil ten tam. Jednou-u-noci de vām řákěj pobožnej z Radechovř k Náchodu. Na hrřzi ho vo-beřla hrřza. Tak si spřval ten řalm „Kdož ochrany Nejvyšřřho“, a diř dořel k tem slovum „Protož přřizraku nořňiho nebudu se nic bātř...“, řeklo mu řeco rounou do ucha: „řak ře řádnej nebere!“ Von se ale uř nelek, udřál do tmi rukou velkř znameňř křřže a řek: „Zařehnřvřm ře, nořňř vobludo, ařť seř, hdo seř, abis tu dāl nestrařila.“ No, tak cāk si mňel, chudřas hastrman, pořit. Sotva se tam uvelebil, zas přřč. Tak jo. Zmis vocamtřř a vřc se nevokřzal. —

Mř tetka Mariřkovř s Izbice, bože, to vām bila řenckř k pomilovřňř! Takovř rřřzovř jako kjet s panenckř,^{13b)} voři jedno smřňřř a kařďř slovo jako kolřč s perňřkem.

Dou vām jednou-u-nedřeli z Náchoda z raňř. Bilo taklenc k řaru,-uřude bublali struhi a-u-kolejřch se blejskala voda jako samř zrcřtkř. Strejda zustal trochu za tetkou, vobhlřzel von pole.

Takle nat strřej, co tam teřkom uř dřauno střji Bartořu „domou“ pro chudř mňeřřtani, se k řř přřdal řákěj muskej. Tetka pozdravř, von řeco zahuhňřl. „Kerejpak vi ste?“ poudř tetka. „A cāk to nesete-u-tom filecku,¹⁴⁾ ře vām porřt ukapuje? To von bude tvaroch nebo ribi, řetu,^{14a)} ne?“

Muskej po řř mrskne jeďňřm vokem a zas řeco zahuhňřl. „U nřs biste moch mit tvarohu, a přnečkř, jako mandle! Přřte si!“ zve tetka přřlaskavje; lomcuje ji zjedavosť, co to je zač. Po vořku ho merčřř a řřč se ji nezdřř.

„Mhm“, udřř si muskej, a neř si tetka vitřhla řřtek na votřřňř nosu, bil ten tam. „řř porřt musřř mlet tou hubou,“ poudř strejda, diř ji dořel. „Vona brebeňřřř i s poujetřřm.“ — „Inubabože, cāk sem řemřř jako ten isteř, co se mňe zrouna přřvochomejt?“ — „A gdo se řř přřvochomejt? Du přřci přř roku za tebou a řřroko daleko řivřř duře.“ — „Inu, pro pjet ran do hlavi, cágz ho nevidřřl?“ řrne tetka a najednou řř cosř křřsne do vosrdřř.¹⁵⁾

„Jerumine, poudřřm, ře von to bil... Přmbu mňe netreřtej a vochrřř mňe vod ducha pekelnřho! Proto vono mu porřt přřč kapalo s toho

^{13a)} neplakřl.

^{13b)} totiřř asi z „panenskřř“ řabloně.

¹⁴⁾ uzlřk, raneček.

^{14a)} myslřm, asř.

¹⁵⁾ do srdce, uvnřřřř.

filce!“ „Cák to krandáš¹⁷⁾ vo duchoj pekelním, diž deš rounou vot stánku božího?“ srd'il¹⁸⁾ se strejda. Ale že vid'al, jak je tetka sínalá, čemu říkaj jako charpa, zakroužil skontrachtil¹⁹⁾ hlavou a mlčal.

Jakorát u-pátek nato pekla tetka Marišková tvarohoví buchti. Ti vám bili! Díu nekjetli zrouna jako její nadejchaní tváře. A jak je tak vi-tahuje s troubi, po záspi jako bi se-ušECKI krávi-u-chlíuje utrhlí a hnali do staveňi. A gde se-uzal, tu se -uzal, stál před' ní ten istež.

„Padno Marjá, stuj při mňe!“ řekla si tetka pošepmo a rounou, jako diž zlata ukrājuje: „Vítám vás, kmotřičku, tak si tudlenc sedňete a porát přič do hubi s nima. Čerství sou nejlepčí, jen si nespalte piski!“ A strčila mu pod hubu plnou vošatku buchet, vitáhla z hořejší troubi kafáč,²⁰⁾ nalila na babňik²¹⁾ a „tu máte, napite se, je se smetanou, přide vám k chuťi, diš ste ináč vo samí vod'e“. Nemluva chlap po ní mrsk jedním vokem, protože mu koukalo to druhí šejdrem. To prej hastrmanoj vodjaksteživo. No, a co bih dlouho poudala. Von vám tak k tem Ma-riškom chod'il každej pátek. A rounou do troubi, hubu nevoteuřel inak neš na ti buchti, polk ich, četu, sedum a zas, marš, aňi čerte d'áble a přič.

Jó, ale vo Martinoj bila tetka Marišková-u-Náchod'e na jarmarce. Kupovala u solňickejch šeuců pačkori a že bili laciní, ulakomila se a koupila chase poutu celej paklik pumprniklu.²²⁾ Jeden kus skovala na druhej den pro toho — no, šag ho nemusim menovat. Vono rači ne. Jó, jenže mňeli tenkrát túze mlsnou d'evečku a vona vám ten pumprnikl sňedla a ešte ke-ušemu si vilovila tučnej škraloup s kafe, kerí tetka nachistala pro toho, no šak víte. Jakorát si voblízla prsti, uš tu bil a tak vám i našňápal,²³⁾ že diu nebila na kramatiku.²⁴⁾

Zařechtal jako kuň a přič. Jen po něm zustala pod lajceej louš. Vícekrát ho ňihdo u Marišku nevid'al. Vočehoval se stekem rounou s Izbice támhleuc přez Dobrošou a porát přič, za hraňice g Březovímu na Ptači potok k Němcům.

No, tam patří, mrcha k mrše, previt k previtoj.

17) žvaníš.

18) vztekal se.

19) zdrceně, zhrouceně.

20) větší železný hrnec, v němž se vaří jen káva. Je obyčejně stále plný, aby, kdo má chuť a žízeň, mohl si z něho odlít na „babňik“ (rendlík) a přihrát.

21) viz pozn. 20).

22) nejlacinější perník, prodáváný v balíčcích na jarmarku. Míval feniklovou chuť a pro chudé horské děti byl velikou pochoutkou.

23) natloukl.

24) na padrt'. Kramatika je jídlo z rozdrcených knedlíků nebo ze suchých, na kousky nakrájených žemlí.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Dr Václav Vážný: Stručná mluvnice slovenská pro Čechy. Druhé vydání. Vydala Československá společnost nákl. Komenia, Praha 1948, 192 str., 54 Kčs.

Poměr češtiny a slovenštiny zaměštnával mysli našich politiků i filologů po celé století. V jeho vývoji se zřetelně rýsují tři období. První období začíná vznikem spisovné slovenštiny ve čtyřicátých letech minulého století (nepočítáme-li nezdařený pokus Bernolákův z konce 18. století) a sahá až do konce první války 1918, kdy byli Slováci osvobozeni a vytvořili s Čechy společný stát. V tomto období vznikaly a zápasily mezi sebou rozmanité názory na vzájemný poměr obou jazyků i národů.

Druhé období je období první republiky Československé. Je charakterisováno jedinečným rozmachem slovenské školy, novin, knihy a divadel. Možno říci bez nadsázky, že se teprve tehdy naučil spisovné slovenštině celý národ slovenský. Existence spisovné slovenštiny se utvrdila hlavně rozsáhlou sítí slovenského školství. Oficiálně se však mluvilo o jazyku československém ve dvojím znění, českém a slovenském, ale toto řešení neuspokojovalo. Naopak, vytvářelo se ovzduší nespokojenosti a Slováci se nemohli ubránit pocitu útlaku. Ani na jedné, ani na druhé straně si nikdo neuvědomoval, anebo alespoň ne dost jasně, hospodářský základ této nedůvěry. Češi hospodářsky vyspělejší nezbytně utlačovali slabší Slovaky a nic, nebo téměř nic, nepomáhala upřímná náklonnost, již nebylo nedostatek v řadách české inteligence. Z této situace nebylo jiného vyvážnutí než zavedením řádu socialistického. A o to byl učiněn pokus hned po druhé světové válce v roce 1945 a realizován zejména po únorových událostech v roce 1948.

Tím vstupuje poměr Čechů a Slováků do období třetího, období, jež vytváří a prožívá naše generace. Hned v roce 1945 byla jednoznačně prohlášena svéprávnost a úplná samostatnost Slováků. Nemluví se už o národě československém, nýbrž o národech dvou, českém a slovenském. Zaváděním socialistického řádu odstraňuje se hospodářský útlak a zároveň se tvoří nezbytné předpoklady pro zdravější, upřímnější ovzduší mezi oběma jazyky i národy. Snaha odlišovat se od češtiny, přirozená v období minulém, ustupuje úsilí o sblížení obou jazyků, jež jistě přinese užitek oběma národům.

Jedním z prostředků, které mohou napomáhat tomuto sblížení, jsou jistě také mluvnice české pro Slovaky a ještě více dobré mluvnice slovenštiny pro Čechy. Už v roce 1919 vyšla mluvnice pro Čechy i Slovaky od V. Ertla, ale tato jistě dobrá kniha neměla valného úspěchu právě pro onen neupřímný a nedůvěřivý poměr mezi Čechy a Slovaky.

Nyní vyšla péčí Komenia v druhém vydání *Stručná mluvnice slovenská pro Čechy* od prof. V. Vážného. Autor její je jistě

povolaným znalcem slovenštiny jak pro své zkušenosti učitelské z dob svého působení na universitě bratislavské, tak jako úspěšný organisátor dialektických výzkumů slovenských. Jeho Stručná mluvnice není zatížena vědeckými výklady, a přece její solidní vědecký základ je patrný z výběru, uspořádání i podání látky. Po krátkém úvodě, zasvěcujícím do otázky o poměru slovenštiny k češtině, následuje kapitola první, o hláskosloví. V ní se vykládá o pravopise, výslovnosti, samohláskách i souhláskách, a hlavně je v ní podrobný a přehledný výklad o důležitém jevu slovenském, totiž o rytmickém zákonu dlouhých samohlásek (*zakládanie* a pod.). Ještě bychom si tu přáli důraznější poukaz na významotvornou povahu slovenské kvantity, což je vedle stejných poměrů přízvukových neobyčejně mocným poutem obou jazyků, a to nejen theoreticky, nýbrž i prakticky, neboť shoda v přízvuku i kvantitě silně usnadňuje vzájemné porozumění. Oč obtížnější je dorozumění s nářečím lašským právě pro nedostatek kvantity!

Druhá kapitola jedná o kmenosloví. Zvláště se probírají ženská jména osobní a přídavná jména odvozená od podstatných jmen mužských na *-an*: *mešťan*, *meštiansky*, *Skaličan*, *skalický* a pod.), podstatná jména na *-ík*, *-ik* a koncovky *-ický*, *-ický*, jména jako *čeština*, *slovenčina*, přídavná jména na *-ný* (čes. *-ní*), jako *pekný*, *jarný* atp., tvoření druhého stupně příd. jmen. Postrádáme tu komparativ adverbii, jako *vlídnejšie*, *drahšie* a p.

Tvarosloví je probráno běžným a osvědčeným způsobem. Nejprve vzory, pak jména jimi se řídící a jednotlivé příklady. U číslovek pohřešujeme poznámku, že tvar *dva*, *traja* je pro osoby a ne pro zvířata (*dva* *žiaci*, *dva* *kone*). Ke vzoru *rozumieť* se připletly omylem sazečovým některé tvary vzoru *prosiť*. Pečlivě je přihlédnuto ke tvarům od češtiny odchylným: gen. *sluhu*, ak. pl. *sluhov*, tvar zájm. *-ň* i pro rod střední, tvar *koliën*, ne *kolenou*, *mestá* (čes. *města*), *sestár* (sester), *matkin* atp. Jistě by neškodilo vytknouti tyto odchylky i význačnějším tiskem. Velmi důkladně je probráno sloveso a vhodně je předeslána výkladům o jednotlivých vzorech obecná část o jednoduchých i složených tvarech slovesných.

Kapitola o slovech nesklonných si všímá příslovci, předložek a spojek. Případně je vytčen zvláštní způsob spojování předložek se zájmemem: *cezeň* (čes. *přes něj*), *nadeň* (č. *nad něj*), *předeň* (č. *před něj*), jakož i způsob kombinovat předložky, známý ostatně i v češtině: *zpod* dverí, *zponad* dverí, *zpopri* domu, *pomedzi* zlých lidí atd. Mezi příslovci pohřešujeme velmi běžné *iba* (jen) a mezi spojkami srovnávací *ani* (jako): *letí ani strela* a p.

Skladba nepřináší mnoho, protože je shodná s češtinou. Důležitá je shoda příčestí min. v přísudku s podmětem stř. rodu, jako *jablká rástly*,

a způsob oslovování, známý také z českých nářečí, jako „*vy ste, matka,* boli vždy taká dobrá!“ nebo „*slečna, či ste čítali tú knihu?*“

Nejpěkněji uspořádaná a nejpečlivěji vybraná je část lexikální. Zásoba slovní se dělí na slova typicky slovenská — ne původem, jsou tam i slova z němčiny (*garbiar* z *Gärber*, *fašiangy* z *Fasching*), latinská, jako *atrament* (inkoust) a j. Slovo *mačka* (kočka) je známé také v srbocharvátštině. V druhé skupině jsou slova původu maďarského (*banovať*, *gazda*, *gazdiná*, *chýr*, *kantár*, *kočiš*, stejně jako české *kočí* z maď. *kocsi* [srov. Ertl, Naše řeč IX, 129 n.]). Třetí skupina zahrnuje slova původu německého (*lojtra* - žebřík, *olovrant* z něm. Halberabend [sr. Ryšánek, Naše řeč XIX, 286 n.]) a konečně čtvrtá obsahuje slova původu rumunského (*bača*, *bryndza*, *koliba* a j.).

Knihu uzavírá 25 pečlivě vybraných ukázek ze slovenské literatury starší, nové i nejnovější. Některé z nich jsou zajímavé a poučné také pro dějiny československého poměru (Samo Chalupka, Bolo-bude, Janko Jesenský, Modlitba jedna, Hodža, Československý rozkol a j.). Ukázky jsou opatřeny poznámkami, vykládajícími slova méně známá. Autor mohl v nich být méně skoupý a podati těchto výkladů čtenářům více.

Stručná mluvnice prof. V. Vážného je opravdu zdařilá a přejeme jí upřímně, aby mohla vykonati svou záslužnou práci v okruhu širší české veřejnosti, jejíž zvýšený zájem o slovenštinu lze s jistotou očekávat při pokračující demokratisaci kulturní i hospodářské.

Kvido Hodura

Slovní novotvary v poválečné polštině.

Vývoj a změny jazyka jsou nejpatrnější v oblasti slovní. Zvláště hojně doklady toho nám podává doba dnešní i doba nedávno minulá: pohnuté a překotné události válečné a hluboké přeměny hospodářské, sociální a politické spojené s výstavbou socialistické společnosti po druhé světové válce zanechávají výrazné stopy v slovní zásobě jazyka.

Takovéto nové slovní prvky v poválečné polštině probírá A. Zaręba v časopise *Język polski* (1949, str. 116 n.), věnovaném otázkám polského jazyka, zvláště spisovného, a majícím podobné populární zaměření jako Naše řeč. Autor roztrídí slovní novotvary do tří skupin: na slova přejatá, neologismy a zkratky. Slova přejatá jsou především ze světa politického, z vojenství a z oborů vědy. Svým původem jsou jednak přejata z ruštiny, jednak z angličtiny a některá — dědictví okupace — z němčiny. Podle způsobu přejetí jde o převzetí slov jako jednotek zvukových (*katusza*), zaznamenaných polským pravopisem, nebo o slova přejatá v původní grafické podobě a vyslovovaná podle psaného obrazu způsobem obvyklým v polštině (*radar*). U přejatých slov autor dále

rozlišuje, zda se zařadila do domácí tvaroslovné soustavy nebo zda zůstala nesklonná.

V druhé skupině, v kategorii neologismů, liší autor neologismy slovo-
tvorné, sémantické a syntaktické. K novotvarům slovo-
tvorným řadí různé odvozeniny příponové a předponové (také od jmen vlastních):
atomowy, andersowiec. Novotvary sémantické, významové, jsou tam,
kde slovo v jazyce žijící nabylo nového významu, takže je běžný starý,
původní význam vedle významu nového, nebo kde se obnovil zastaralý,
odumřelý výraz v novém významu (srov. v češtině slovo *rozhlas*), nebo
konečně, kde se rozšířily i do spisovného jazyka výrazy původně slan-
gové nebo obecné. Neologismy syntaktickými jsou pro autora sousloví
(*lidová demokracie, železná opona, překročit normu*).

Charakteristickým jevem v poválečné slovní zásobě polské jsou —
tak jako v zásobě naší — z k r a t k y. Ve svých výkladech, doložených
mnoha příklady, promlouvá autor o vzniku a psaní zkratk, o jejich pů-
vodu (zkratky cizího původu), o čtení zkratk a vzniku zkratkových
slov, o odvozování ze základu zkratkového a o skloňování. Jsou to otáz-
ky, kterým je třeba věnovat pozornost s hlediska potřeb jazykového
společenství, s hlediska jazykové kultury.¹⁾

Český čtenář — i neodborník — může srovnávat polské příklady
s českými a zjistí mnoho styčných bodů. Autor se této společné zásoby
dotýká sám u slova *perlony, perlonky*, které si spojuje s českým *perla*,
a vyslovuje domněnku, že jde o slovo původně české. Pro přesné zjištění
by bylo třeba znát, kde se začaly *perlonky* vyrábět. K výrazu *bombajka*
lze podotknout, že se ho v češtině užívalo již za války.

Autor si vymezuje materiál, z něhož vychází, na jazyk spisovný, kul-
turní. Stranou nechává jazyk literární, umělecký. I když chápeme jazyk
spisovný v celé šíři a zahrnujeme do něho jazyk hovorový, z něhož
jsou jistě i mnohé uváděné polské příklady vzaty, překračuje autor
leckdy tuto hranici a uvádí bez žádoucího rozlišení příklady ze slangu
a z polštiny obecné (za takové prvky lze jistě i v polštině považovat
odvozeniny od zkratkových slov). Překvapuje, že si autor vůbec nevšímá
vztahu jazyka ke skutečnosti, k myšlení a k hospodářským podmín-
kám — ač látka sama k tomu přímo vybízí — a omezuje se na starý
způsob izolovaného traktování jazykových jevů.

K stati připojuje redakce poznámku s výzvou k čtenářům, aby jí po-
sílali jiné známé příklady na rozšíření a rozvoj slovní zásoby v době
poválečné, aby bylo možno otázku zpracovat všestranněji a důkladněji.
Autor sám je si vědom neúplnosti svého materiálu, jež zcela nedopl-
ňují ani časopisecké a novinářské příspěvky k téže otázce, jež bibliogra-
ficky zaznamenává.

¹⁾ Srov. v tomto čísle Naši řeči Helclův článek *Zkratková slova* na
str. 161 n.

Česká jazykověda nevěnovala dosud soustavnou pozornost této zajímavé a pro život jazyka a jeho společenské podmíněnosti důležité otázky. Jednotlivých nových slov a novotvarů si všímá Fr. Trávníček ve svém populárním Jazykovém zákampí Lidových novin a výklady o nich přináší také Naše řeč a zařazuje je rozhlasový Jazykový koutek (srov. též některé příklady, jako *mládežnický*, *výdobytek* a j. v tištěném výběru Jazykový koutek Čs. rozhlasu). Redakce přivítá doklady svých čtenářů na jazykové novotaření a přinese o nich v některém z příštích čísel informační článek.

Al. Jedlička

DROBNOSTI.

JAZYK ÚŘEDNÍ (administrativní) byl a dosud bývá dost nepříznivě kritisován; často právem, mnohdy neprávem. (To zejména se strany puristů, kteří mu nechťejí přiznat právo na zvláštní jazykové prostředky, jimiž se liší od ostatních funkčních vrstev spisovného jazyka a kterých nezbytně potřebuje k plnění svých osobitých úkolů.) Musíme proto vítat, že si této otázky začínají všimát sama kompetentní úřední místa. O správnosti a srozumitelnosti jazyka úředního a zejména zákonů se hovořilo před časem v parlamentě. Výsledky této debaty se projevují už v praxi. Prvním krokem bylo zřízení odborné komise pro tyto otázky při ministerstvu spravedlnosti, v níž zasedají vedle právníků a zástupců úřadů jazykoví praktikové a jazykoví odborníci (mezi nimi dva členové Ústavu pro jazyk český). O tom, jak tato komise pracuje, mohli jsme se přesvědčit při pročitání nedávno publikovaného nového manželského práva. Ukazuje se tu, že je možno i v odborném jazyce vyjadřovat se jasně, srozumitelně a bez zbytečných zastaralých formulek. Menšího sice dosahu, avšak rovněž zajímavý, je čin min. dopravy. Toto ministerstvo vydalo výnos o *srozumitelnosti předpisů*. Říká se v něm, že nepřirozený a nejasný sloh a nepřístupná forma ztěžují jak výkon služby, tak styk s veřejností. Zaměstnanci se vybízejí, aby se snažili dospět k takovému stupni stylistické vyspělosti, aby uměli odborné vědomosti srozumitelně sdělovat. Jako směrnice k nápravě se uvádějí hlavně tyto body: Sloh má být věcný, jasný a stručný; má se užívat krátkých vět. Je třeba vystříhat se nezdolárných cizích slov. Zvolené výrazy mají být jednoznačné, přesné a výstižné. — I když vidíme, že tyto příliš všeobecné a kusé směrnice zdaleka nepostihují celou složitou problematiku administrativního jazyka a stylu, můžeme tento krok jistě vítat.¹⁾ Je zajímavé, jak zvolna i veřejnost neoborná počíná chápat vytríbenost a kulturu jazyka s hlediska širšího, než byl do nedávna zcela převažující zřetel úzce chápané jazykové správnosti. Dě

¹⁾ Že však nebude snadné uvést tyto správné zásady v praxi, ukazuje typná poznámka ve 12. č. Kulturní politiky.

KAREL SEZIMA ZEMREL

* 13. X. 1876 — † 14. XII. 1949

Krátce před vyjitím posledního dvojčísla letošního ročníku Naší řeči došla nás smutná zpráva o úmrtí jednoho z členů nové redakční rady, *Karla Sezimy*.

Česká kultura v něm ztrácí autora jemně stylisovaných próz, thematicky i stylisticky příznačných pro nedávnou minulost (*Passiflora* 1903, *V soumraku srdcí* 1913, *Host* 1916, *Dravý živel* 1924, *Hudba samoty* 1926), literárního kritika a analytika české prózy posledního padesátiletí (*Podobizny a reliefsy* 1919, *Krystaly a průsvity* 1928, *Masky a modely* 1930, *Mláží* 1936), jehož literární galerii vzpomínkově zachytil (*Z mého života* 1945—1948), neúnavného pracovníka se stále živým zájmem o kulturní život a nové proudy v něm a činného a čilého člena literárních spolků, společností a komisí. Smysl pro otázky stylistiky, který projevoval jako tvůrčí prozaik i literární vykladač, vedl jej k hlubšímu zájmu o literární jazyk a sblížil ho s filologickým světem první republiky. Od r. 1932 byl členem pravopisné komise České akademie věd a umění jako jeden z vybraných spisovatelů zastoupených v komisi proto, aby byly uvedeny v soulad názory filologů s názory tvůrčích literátů. V *Naší řeči* uveřejňoval v letech 1940—1942 „Klasobraní ze sklizně roku letošního i minulých“, kde podával slohové rozborů nejlepší české prózy „na doklad tvárlivosti naší mateřštiny jako jazyka urozeného plemene a světové kultivovanosti“. V čtyřsvazkových vzpomínkách „*Z mého života. Kniha vzpomínek a nadějí*“ zachytil na osobitě viděných portrétech literátů a vědců český literární život za posledních padesát let. Najdeme tam (sv. 3, 384 a n.) mnoho stránek věnovaných Pravidlům českého pravopisu, pravopisné komisi, Kruhu přátel českého jazyka, Pražskému lingvistickému kroužku, a především *Naší řeči*, která mu poskytovala „nejspolehlivější ochranu jazykového povědomí a citu“ (396). Literární obec česká ztrácí v Sezimovi významného spisovatele a znalce české prózy, z níž vydal desetisvazkový výbor (1931 až 1932), *Naše řeč* pak svědomitého redaktora, který jí věnoval mnoho pozorného zájmu a který ještě v tomto čísle prováděl pečlivě korektury.

R. H.

Hlavní redaktor univ. prof. Dr. Bohuslav Havránek, Odpovědný zástupce listu prof. František Daneš. — Tiskly Středočeské tiskárny, národní podnik, závod *Pour a spol.* v Praze I, Bilkova 17.

Všem, kdož se zajímají o dietní kuchyni, doporučujeme novinku:

Jiřina Gjuričová **DIETNÍ VAŘENÍ**

Kart. výtisk. Kčs 95.—

Z obsahu uvádíme: Diety při chorobách trávicího ústrojí. Diety při chorobách žaludečních. Diety při chorobách střevních. Diety při chorobách ledvinových. Diety při chorobách srdečních. Dieta odtučňovací. Dieta výkrmná. Dieta diabetická. Dieta při dně. Dieta při reumatismu. Strava tuberkulózních. Allergie. Atd. atd.

Dodá knihkupectví Šolc a Šimáček, spol. s r. o.
v kumulativní národní správě, Praha II, Spálená 29.

ČESKÉ UMĚNÍ GOTICKÉ

I.

STAVITELSTVÍ A SOCHAŘSTVÍ

Zpracovali

Albert Kutal, Dobroslav Líbal a Antonín Matějček.
Dílo obsahuje 1 barevný a 242 černých obrazů
tištěných na křídovém papíře.

Brož. Kčs 350.—, váz. Kčs 410.—

Dodá knihkupectví Šolc a Šimáček, spol. s r. o.
v kumulativní národní správě, Praha II, Spálená 29.

„Naše řeč“, čís. 9.—10. Dne 31. ledna 1950. — Vydává III. tř. České akademie věd a umění v Praze. — Vychází desetkrát do roka. Užívati novinových známek povoleno. — Tiskly Středočeské tiskárny, n. p., závod Pour a spol. v Praze I, Bílkova 17. — Tel. 627-51-52. — Dohlédací poštovní úřad Praha 022.